

Silje Løseth

Orkla Grube-Aktiebolags bruk av sosiale strategier under 2. verdenskrig 1940-1945

Masteroppgave i samfunnsfag

Veileder: Per Overrein

Medveileder: Ulf Ingemar Gustafsson

Mai 2023

Silje Løseth

Orkla Grube-Aktiebolags bruk av sosiale strategier under 2. verdenskrig 1940-1945

Masteroppgave i samfunnsfag
Veileder: Per Overrein
Medveileder: Ulf Ingemar Gustafsson
Mai 2023

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Fakultet for samfunns- og utdanningsvitenskap
Institutt for lærerutdanning

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

Orkla Grube-Aktiebolag var en av Norges største og viktigste gruver under andre verdenskrig. De forsynte Nazi-Tyskland med krigsviktig kobber og svovel. Etter krigens slutt i 1945 ble det samme høst trykket en artikkel i Arbeideravisen der Løkken Grubearbeiderforening gikk hardt ut mot Orklas ledelse under krigen og mente at de hadde spilt på lag med Nazi-Tyskland. Påstanden om at Orkla hadde forsøkt å få produsert mest mulig og at de hadde benyttet seg av mange virkemidler for å få dette til står sterkt i artikkelen. Orkla benyttet seg av sosiale strategier for sosial kontroll. Klipp i rasjoneringskort, inndragelse eller trekk av julegratiale, mer overtidsarbeid og stadige trusler fra formennene er noen av de sosiale strategiene som Orkla angivelig brukte under krigen. Spørsmålet jeg stiller meg i oppgaven er hvilke sosiale strategier ble brukt av Orkla? Og var alle påstandene til Løkken grubearbeiderforening i Arbeideravisartikkelen relevant? Hvordan reagerte arbeiderne på disse sosiale strategiene?

For å kunne svare på disse spørsmålene har jeg benyttet meg av kvalitativ dokumentanalyse. Historien løftes med bred bruk av arkivmateriale, der både deler av Orklas eget arkiv og Løkken Grubearbeiderforeningsarkiv har blitt studert. Og senere drøftet i lys av teori om sosial kontroll og Aktør-Nettverksteori.

Orklas bruk av sosiale strategier hadde foregått lenge før krigen, med opprettelsen av en *Company town* på tidlig 1920-tallet. Studien har vist at Orkla benyttet seg av sosiale strategier for sosial kontroll også under krigen. Likevel finnes det ikke belegg for å konkludere med at alle påstandene til Løkken Grubearbeiderforening er riktig ut fra arkivfunn. Okkupasjonen var hard for mange nordmenn, og det var intet unntak for Orklas ansatte.

Abstract

Orkla Mining Company was one of Norway's largest and most important mines during World War II. They supplied Nazi Germany with crucial copper and sulfur for the war effort. After the war ended in 1945, an article was published in the *Arbeideravisen* newspaper in the same autumn, where the Løkken Mine Workers Union strongly criticized Orkla's management during the war and claimed that they had collaborated with Nazi Germany. The article strongly asserts that Orkla had tried to produce as much as possible and had used various means to achieve this. Orkla employed social strategies for social control, including cutting rations, withholding Christmas bonuses, increasing overtime work, and constant threats from supervisors, as alleged in the article. The question I am addressing in this assignment is which social strategies were used by Orkla, and whether all the claims made by the Løkken Mine Workers Union in the *Arbeideravisen* article were relevant. How did the workers react to these social strategies?

To answer these questions, I have conducted qualitative document analysis. This qualitative document analysis explores the history using a wide range of archival materials, including Orkla's own archives and the archives of the Løkken Mine Workers Union, examined and discussed in the context of theories on social control and Actor-Network Theory.

Orkla's use of social strategies had been ongoing long before the war, with the establishment of a company town in the early 1920s. The study has shown that Orkla continued to employ social strategies for social control during the war. However, there is no evidence to conclude that all the claims made by the Løkken Mine Workers Union are accurate based on the archival findings. The occupation was difficult for many Norwegians, and Orkla's employees were no exception.

Forord

Jeg har i mange år vært interessert i lokalhistorien rundt meg, og har derfor i flere år vært klar på at jeg har hatt lyst til å skrive en lokalhistorisk oppgave, men har hele veien vært usikker på hvordan jeg skulle vinkle den. Jeg knyttet meg derfor tidlig til Orkla industrimuseum for å få innspill til tema. Ulf Ingemar Gustafsson fortjener derfor en ekstra takk som har vært til stor hjelp til å finne tematikk til oppgaven, og har veiledet meg på det faglige som medveileder. Uten deg hadde ikke denne oppgaven sett dagens lys. Takk til hovedveileder Per Overrein som lot meg skrive en lokalhistorisk oppgave, jeg hadde på ingen måte forventet at noen skulle sette seg inn i historien til en liten bygd. Din veiledning og kritiske blikk har vært utrolig viktig gjennom hele perioden!

Arbeidet med oppgaven har gitt meg stor inspirasjon til å ta lokalhistorien inn i klasserommet og bruke den aktivt i møte med elevene, og jeg gleder meg til å ta fatt på en ny hverdag som lærer etter 18 år på skolebenken selv.

Ikke minst en stor takk til Orkla industrimuseum som har åpnet arkivene sine for meg, og en spesiell takk til arkivar Christine som har tatt imot meg og hjulpet meg med å finne arkivmaterialet. Det har alltid vært trivelig å komme til dere, og skulle ønske jeg hadde mer tid til å fordype meg enda mer i arkivmaterialet her. Jeg håper flere har lyst til å bruke arkivene til Orkla, her ligger det mye interessant!

Til slutt vil jeg takke Elise som har korrekturlest hele oppgaven nå på slutten. Om to år er det min tur til å korrekturlese din oppgave. Jeg gleder meg!

Trondheim, mai 2023

Silje Løseth

Innhold

Kapittel 1 – Oppgavens innhold og avgrensning	1
Profesjonsrelevans	3
Kapittel 2 – Teori og metode	4
Sosiale strategier og sosial kontroll	5
Metode	7
Kapittel 3 - Kildemateriale og tidligere forskning	10
Tidligere forskningsarbeid	11
Kapittel 4 – Aktørenes bakgrunn og historie	15
Orkla Grube-Aktiebolag	15
Orklas produksjon under 2. verdenskrig	17
Løkken Verk – en Company Town.....	19
Løkken Grubearbeiderforening	21
Møtevirksomhet og forhandlinger under krigen	23
Masseoppsigelsen 1945	26
Avisartiklene høsten 1945	27
Kapittel 5 – Trusler og inndragelse	30
Julegratialet	31
Lønn.....	32
Overtidsarbeid	35
Fiskematkjøkkenet	36
Svarteboken	38
Liebesgaben	39
Kapittel 6 – Drøfting og konklusjoner.....	40
De viktigste funnene.....	40
Arbeideravisartikkelens fokus i ettertid	42
Grubearbeiderforeningens påstander mot Orkla	42
Konklusjoner	45
Kilder og litteratur	47
Statsarkivet.....	47
Orklas arkiv.....	47
Litteratur	48

Kapittel 1 – Oppgavens innhold og avgrensning

Løkken Verk har 333 år med gruvehistorie der gruva var i drift fra så tidlig som 1654 til 1987. Det er fra denne gruveindustrien storselskapet Orkla ASA springer ut fra. Orkla startet som Orkla Grube-Aktiebolag i 1904 og startet produksjonen og eksporten av svovelkis. Den 12. mai 1940 ble Løkken Verk okkupert av Nazi-Tyskland. Målet til nazityske tropper var gruva, som hadde den største svovelkisforekomsten i Norge, og en av verdens største. Nazi-Tyskland hadde stort behov for svovel i våpenproduksjonen, men også kobberet ble brukt som legeringsmetall i hylser og dermed ble gravene på Løkken Verk svært sentral for eksport til Tyskland.

31. oktober 1945, rundt et halvt år etter at tyskerne kapitulerte, ble en artikkel trykket i Arbeideravisa. Med overskriften «*Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen: arbeidet ble forsert og strenge straffebestemmelser ble brukt mot arbeiderne*» kommer gruvearbeiderforeningen med sterk kritikk mot gruveledelsen under krigen.¹ Etter arbeidernes oppfatning søkte ledelsen gjennom krigsårene å tilgodese tyskerne, og de benyttet seg av mange midler for å forsere arbeidet slik at tyskerne fikk de nødvendige produktene. Trusler som inndragelse av rasjoneringskort og julegratialet ble brukt for å holde arbeidstempoet oppe, og det ble ifølge fagforeningen også innført premiering for de arbeiderne som holdt arbeidstempoet oppe. På mange måter en klassisk bruk av gulerot og pisk. Arbeiderne påstår at de ble truet om å miste store deler av julegratialet om de skiftet mer enn tre skift per år. Det var svært viktig at de fikk hentet ut det som var kismålet, om ikke vanket det lengre arbeidsdager. Det vises også til at det tidvis var 100 timers arbeidsuker, med mer overtid enn før krigen. Alt dette kan ses på som et forsøk på å bevisst utøve sosial kontroll av arbeiderne, gjennom bruk av virkemidler som rasjoneringskort og annet. Bruk av sosialdisiplinerende tiltak var og er ikke uvanlig hos industribedrifter som blant annet Dag Avangos² (2005) doktorgradsavhandling og Ulf Ingemar Gustafssons³ (2019) doktorgradsavhandling og flere har påvist.

I denne oppgaven skal jeg undersøke hvilke typer sosiale strategier Orkla brukte under andre verdenskrig, men også hvor utbredt bruken var. Jeg skal analysere og diskutere hvorfor og hvordan disse ble brukt, deres formål og resultater. Oppgaven bidrar dermed til å utvide og fordype kunnskapen vår om bruken av sosiale strategier i norske industribedrifter under andre verdenskrig.

Jeg skal i denne oppgaven besvare problemstillingen *hvilke sosiale strategier brukte Orkla for å imøtekomme okkupantmaktens behov?* Dette spørsmålet fører til nye spørsmål innenfor rammen som er skissert. Problemstillingen består av to deler. Den første delen belyser hvorfor Orkla brukte sosiale strategier under krigen. Den andre delen belyser hvordan de gjorde det, samt hvilke sosialdisiplinerende tiltak som ble brukt. En viktig betraktning rundt sosialdisiplinerende tiltak er at dette vil gå ut over ei gruppe, i dette tilfellet arbeiderne i Orkla. Hvordan reagerte de på de sosiale strategiene?

¹ Arbeideravisa, "Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen," (31. oktober 1945).

² Dag Avango, "Sveagruvan: svensk gruvhantering mellan industri, diplomati och geovetenskap 1910-1934" (Ph.D, Kungliga Tekniska högskolan, 2005).

³ Ulf Ingemar Gustafsson, "Icebound frontiers of exploitation; Network for whaling in the Polar regions, 1904-1931" (Ph.D, University of Groningen, 2019).

For å operasjonalisere ovenstående problemstillinger har jeg valgt ut følgende forskningsspørsmål:

1. Hvilke sosialdisiplinerende tiltak ble brukt av Orklas ledelse under okkupasjonen?
2. Hvor hardt ble arbeiderne rammet av de sosialdisiplinerende tiltakene og hvordan reagerte de?
3. Er anklagene mot Orkla fra Løkken grubearbeiderforening i Arbeideravisa oktober 1945 relevant?

Opgavens utgangspunkt for tematikk og tilnærming er artikkelen fra Arbeideravisen fra 31. oktober 1945. I artikkelen skisseres det en rekke disiplinerende sosiale strategier som Orkla hadde benyttet seg av under krigen. Disse sosiale strategiene møtte kraftige reaksjoner fra arbeiderne ved Løkken Verk, og for å sette søkelys på forholdene under krigen valgte Løkken grubearbeiderforening å gå til angrep på Orkla i en artikkel.

I oppgaven skal jeg undersøke bruken av sosiale strategier for sosial kontroll ved Løkken Gruber under andre verdenskrig 1940-1945. Selve artikkelen som er oppgavens utgangspunkt ble trykket 31. oktober 1945 etter krigens slutt. Dermed er det naturlig for å kunne forstå konteksten til artikkelen og dens ettermæle og diskutere årene 1945-1946.

Den 1. november, dagen etter artikkelen til Løkken grubearbeiderforening ble trykket i Arbeideravisa, kom det en artikkel som omhandler forholdene ved Orkla Metall A/S. Orkla Metall A/S var et datterselskap av Orkla og hadde til dels samme ledelse. Artikkelen var et samordnet utspill mellom fagforeningene og det blir derfor naturlig å drøfte innholdet i artikkelen som omhandler forholdene ved Orkla Metall A/S opp mot Løkken Grubearbeiderforenings artikkel om forholdene ved Løkken Verk. Det er ikke Orkla Metall A/S som skal undersøkes i denne oppgaven, men artikkelen deres skal brukes til å se om det var likheter.

Opgaven er inndelt i seks kapitler der det første kapitlet er innledning. I innledningskapitlet redegjør jeg for oppgavens mål og avgrensning samt profesjonsrelevansen.

Kapittel to tar for seg teorien og metoden. Jeg bruker teorier rundt sosial kontroll, samt aktør-nettverksteori (ANT). Her vil også metoden kvalitativ dokumentanalyse som jeg har brukt for å analysere empirien beskrives.

I kapittel tre redegjør jeg for kildematerialet og den tidligere forskningen som er brukt i oppgaven.

Kapittel fire beskriver aktørenes bakgrunn og historie. Her beskrives bakgrunnen for Orkla Aktie-Bolag, men også Løkken Grubearbeiderforening. Samtidig redegjøres det for artiklene som ble skrevet høsten 1945.

Kapittel fem beskriver truslene som en del av arbeiderne hevder å ha fått av Orkla. Her diskuteres empirien opp mot hverandre.

Kapittel seks inneholder drøfting og konklusjoner.

Profesjonsrelevans

Arbeidet med denne oppgaven gir meg nyttig innsikt i hvordan en stor del av dagliglivet på Løkken Verk var under krigen, og om hvordan samfunnet – på godt og vondt – tilpasset seg unntakssituasjon og okkupasjonstid. Dette kan absolutt brukes i undervisningen da elevene skal kunne vurdere kunnskap, hendelser og fenomener fra ulike perspektiver og kunne reflektere hvorfor mennesker har gjort og gjør ulike valg.⁴ Det kan kanskje virke lett å dømme andre personers agerende med historiske briller på, men når man setter seg i deres situasjon med de kontekster som var da – blir valgene mer komplekse. Tematikker som hvem er du, og hvilke valg gjør du når krigen raser er refleksjonstemaer man blant annet kan trekke ut fra oppgaven og inn i klasserommet. Bruken av lokalhistoriske perspektiver i undervisningen vil også kunne gi elevene verdifull historisk innsikt om sitt eget bosted. Men samtidig kan man se på lokalhistorie som en sammensmelting av lokalbetingete fortellinger om mennesker, som også kan sees i sammenheng med den større historien.⁵ Lokalhistorien lever videre i lokalmiljøet, og på en plass slik som Løkken Verk ser man stadig rester etter det som en gang var.

Kildekritikken har etter hvert blitt en viktig del av læreplanen, sammen med både «vite at»-kunnskap og «vite hvordan»-kunnskap. «Vite at»-kunnskap er faktakunnskap, realhistorisk kunnskap eller substansiell kunnskap. «Vite hvordan»-kunnskap på sin side handler om hvordan vi kan hevde å vite det som ligger i «vite at»-kunnskapen. Sam Wineburg sin undersøkelse fra 1991 viser at elever selv i videregående skolen har dårlige «vite hvordan»-kunnskaper, selv om de har meget gode «vite at»-kunnskaper.⁶ Utelukkende «vite at»-kunnskap kan ikke telles som kunnskap, bare informasjon fordi kun innsikt i «vite hvordan» kan gi et gyldig grunnlag for «vite at»-kunnskap.⁷

Dette omfattende arbeidet i kilder og kildekritikk har gitt meg stor kunnskap i bruk av kildemateriale. Dette kan brukes inn i klasserommet og bidra til at elever får større forståelse for viktigheten av kildekritikk, og at de kan få noen verktøy til å lære seg å bruke kilder. Dermed kan elevene også få bedre «vite hvordan»-kunnskap. Kildekritikk for elevene handler ikke bare om å bruke eldre skriftlige kilder til å svare på en oppgave, men det har også blitt en stor del av hverdagen der de ofte må navigere seg rundt et hav av kilder på internett. I dagens verden med enkel tilgang til store informasjonsmengder, er det kanskje viktigere enn noen gang å ha kunnskap om kildekritikk – og hvem og hvilke personer og aktører som fremmer hvilke narrative, og til hvilke formål.

⁴ Utdanningsdirektoratet, Læreplanen i samfunnsfag SAF01-04 (2020).

⁵ Jan Bjarne Bøe, *Bildene av fortiden: historiedidaktikk og historiebevissthet* (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2002), 216-18.

⁶ Sam Wineburg, 1991, sitert i Erik Lund, *Historiedidaktikk: en håndbok for studenter og lærere*, 5. utg. (Oslo: Universitetsforlaget, 2016), 94.

⁷ Lund, *Historiedidaktikk: en håndbok for studenter og lærere*, 18.

Kapittel 2 – Teori og metode

For å kunne svare på oppgaven har jeg valgt å ta i bruk kvalitativ dokumentanalyse som metode. Dokumentanalyse er en utbredt metode og brukes mye og i et bredt spekter. Dokumentanalyse kan brukes til å avdekke prosesser, utviklinger i normer og praksiser innenfor og blant organisasjoner, etablering av og forandring i nettverk, etablering av og forandring i maktrelasjoner og teknikker til maktutøvelse.⁸ Av teori er det mest relevant å se på deler av aktør-nettverksteori (ANT), samt teori om sosial kontroll. Dette vil bli sett i lys av annen relevant forskning.

Aktør nettverksteori (ANT) er utviklet innen feltet teknikk- og vitenskapssosiologi av John Law, Michael Callon og Bruno Latour.⁹ Innenfor teknikk- og vitenskapshistorie kan ANT sies å utgjøre en teori om hvordan vitenskapelige fakta og tekniske artefakter konstrueres, etableres og opprettholdes, men også eventuelt avvikles.¹⁰ Et viktig premiss i ANT er å se saken eller fenomenet som undersøkes som resultater av relasjoner og samspill i nettverk der flere aktører knyttes sammen og bidrar til at saken blir til og finner sin form. Et sentralt konsept innenfor ANT-rammeverket er at det er nettverksbyggeren, og hans prosess med å konstruere nettverket gjennom å tiltrekke seg andre aktører til det som studeres. Aktører i ANT kan være både menneskelige og ikke-menneskelige, der de ikke menneskelige aktørene kalles aktanter.¹¹ Aktanter kan være for eksempel objekter som et dokument eller et hus, og som kommuniserer et meddelende uten å nødvendigvis kunne tale.

Ett aktørnettverk består av ett globalt nettverk og et lokalt nettverk.¹² Det globale nettverket består av ulike ressurssterke aktører som prosjektledelsen har vervet – som kapitaleiere, politikere og vitenskapsmenn. Disse kan tilføre for eksempel kapital, politisk støtte og legitimitet og skaper de ytre rammebetingelsene for realiseringen av aktør-nettverket. Det lokale nettverket består av aktører og aktanter innenfor den industrielle virksomheten, som geologer, gruvearbeidere, bygninger og tekniske artefakter. Siden aktører i ANT kan være både menneskelige og ikke-menneskelige består det lokale nettverket også av eksempelvis boenheter og teknologiske gjenstander og mye annet, i tillegg til de ansatte. Orkla brukte på sin side bygninger som aktører, der boligene tilførte noe positivt til arbeiderne som igjen tilførte noe positivt til bedriften.

For å sikre at gruvedriften var vellykket, måtte nettverksbyggerne bygge tilstrekkelig sterke globale og lokale nettverk, og sørge for at det var en konstant flyt av ressurser mellom de lokale og globale nettverkene. Det lokale nettverket måtte produsere produkter for markedet, og dermed gi aktørene i det globale nettverket den forventede økonomiske (eller politiske) avkastningen. Aktørene i det globale nettverket måtte på den andre siden levere de nødvendige ressursene for å opprettholde produksjonen, det vil si ytterligere investeringer eller nye konsesjoner. Hvis nettverksbyggeren ikke er i

⁸ Kennet Lynggaard, "Dokumentanalyse," i *Kvalitative metoder: empiri og teoriutvikling*, red. Svend Brinkmann og Lene Tanggaard (Gyldendal akademisk, 2012), 153.

⁹ Se for eksempel Bruno Latour, *Reassembling the social: an introduction to actor network-theory*, Clarendon lectures in management studies, (Oxford: Oxford University Press, 2005)

¹⁰ Avango, "Sveagruvan," 20-22.

¹¹ Gustafsson, "Icebound frontiers of exploitation," 21.

¹² Law og Callon, *The Life and Death of an Aircraft: A Network Analysis of Technical change* referert i Avango, "Sveagruvan," 21-22.

stand til å opprettholde sin posisjon som det obligatoriske overgangspunktet mellom nettverkene, kan de ikke lenger kontrollere ressursene som leveres av det globale nettverket, og kan derfor ikke ta ansvar for suksessen til det lokale nettverket og tjene på det.¹³ Når aktør nettverksteoretikerne ville forstå makt, ble dette gjort gjennom å legge vekt på de konkrete teknologiene som muliggjorde kontroll.¹⁴

Asdal og Reinertsen beskriver at om man forfølger en aktør nettverksteoretisk inspirert forståelse, vil dette innebære å forstå dokumenter som muliggjørende for handling, gjenstander vi handler ved hjelp av.¹⁵ Når man da skal studere Orkla som er et stort selskap med mange ansatte blir det naturlig å kunne studere hva de gjorde for å oppnå kontroll slik at de klarte å være det obligatoriske overgangspunktet mellom det lokale og globale nettverket. Løkken grubearbeiderforening kommer med en rekke påstander om hvordan Orkla tilegnet seg kontroll over sine arbeidere og fikk dermed også hadde kontroll over det lokale nettverket.

Sosiale strategier og sosial kontroll

Sosiale strategier er en måte å skape sosial kontroll gjennom etablering av hierarkiske grenser og manifestasjon av maktforhold, og både materielle og immaterielle strategier tas i bruk for å nå ønsket kontroll. Sosial kontroll er bruk av sanksjoner for å påvirke atferd og at denne atferden skal rette seg etter en norm, mens makt på sin side ikke alltid er knyttet til en norm.¹⁶ Den sosiale kontrollen kan være uformell og utøves i det daglige, eller den kan ta form av offentlige sanksjoner som iverksettes av offentlige organer på grunnlag av formell saksbehandling. Uoffisielle sanksjoner kan ta form av direkte reaksjoner, fra tilsnakk til voldsbruk. Sosiale og indirekte reaksjoner kan også tas i bruk.¹⁷ Sosial kontroll kan være reaktiv eller proaktiv kontroll. Reaktiv kontroll er kontroll som settes i verk i etterkant av at et normbrudd har skjedd, mens proaktiv kontroll er kontroll i forkant av normbrudd og har som mål å hindre at normbruddet skjer i det hele tatt.¹⁸ En straff er en bestemt spesiell form for reaktiv sosial kontroll, der straffen er et onde som skal oppleves som et onde.¹⁹

Vi kan også skille mellom direkte og indirekte kontroll. Ytterpunktet på direkte kontroll er direkte fysisk tvang, der en tar direkte fysisk kontroll over en annen kropp. Også indirekte kontroll kan rettes mot kontroll av kropp, ikke ved tvang eller vold, men ved å begrense andre menneskers handlingsrom.²⁰ En vanlig måte å forsøke å kontrollere andre menneskers handlingsrom på er ved å introdusere incentiver eller belønninger

¹³ Gustafsson, "Icebound frontiers of exploitation," 21.

¹⁴ Kristin Asdal og Hilde Reinertsen, *Hvordan gjøre dokumentanalyse: en praksisorientert metode* (Oslo: Cappelen Damm akademiske, 2020), 228.

¹⁵ Asdal og Reinertsen, *Hvordan gjøre dokumentanalyse*, 229.

¹⁶ Thomas Ugelvik, *Sosial kontroll* (Oslo: Universitetsforlaget, 2019), 46.

¹⁷ Per Morten Schiefloe, *Mennesker og samfunn: innføring i sosiologisk forståelse* (Bergen: Fagbokforlaget, 2017), 399.

¹⁸ Ugelvik, *Sosial kontroll*, 37-38.

¹⁹ Ugelvik, *Sosial kontroll*, 38.

²⁰ Ugelvik, *Sosial kontroll*, 39.

som trekker handlingsvalg i retning av det kontrolløren ønsker.²¹ En trussel er også en annen vanlig form for sosial kontroll.

Sosiale strategier for sosial kontroll ble vanlig i industrielle prosjekt fra midten av 1800-tallet og frem til første halvdel av 1900-tallet.²² For å skape sosial kontroll bruktes også blant annet byplanlegging. Der man ikke bare fysisk separerte bedriftsledelsen fra arbeiderne i landskapet, men også markerte maktforhold mellom disse gruppene gjennom bruk av arkitektoniske og geografiske grep. Som plassering av direktørbolig på en markert plass i landskapet hvor den var godt synlig samt at den ofte var et praktbygg. Disse villaene var i tillegg til å være et symbol på makt, ansiktet til bedriften for besøkende investorer og andre viktige gjester.²³ Arbeidernes boliger var ofte enklere rent arkitektonisk, men hadde også flere rom eller leiligheter hvor man ikke nødvendigvis hadde egen do, eller tilgang til varmt og kaldt vann.

Det var vanlig å aktivt bruke landskapet og naturlige markører for å styrke manifestasjonen av maktforholdet; ei elv som delte av boplassene for ledelsen og arbeiderne kunne være en ressurs for ledelsen å styre disse forholdene, og arbeiderne viste at man ikke passerte elven med mindre man hadde et formelt ærend. Ledelsen hadde ofte store overdådige villaer som lå strategisk plassert i terrenget. Disse villaene var i tillegg til å være et symbol på makt, ansiktet til bedriften for besøkende investorer og andre viktige gjester.²⁴ På Løkken Verk kan man også se denne formen for sosial kontroll. Der funksjonærboligene og direktørboligene var skilt fra arbeiderboligene og lå på en høyde slik at man hadde utsikt over verket. I tillegg til var ledelsen sine boliger store villaer i forhold til arbeidernes små hus eller leiligheter.

Behovet for å skape sosial kontroll ble viktig ved de fleste gruveanlegg i Norge på tidlig 1900-tallet. Gruvearbeiderne ble oppfattet som en av de vanskeligste gruppene å kontrollere i det industrielle arbeidsmarkedet.²⁵ Flere av disse strategiene faller innom rammen for hva man i industrihistorisk forskning bruker å betrakte som uttrykk for paternalisme. Begrepet er et mål på relasjonen mellom eiere og arbeidere som personlig preget, og der arbeiderne sto i en sterk avhengighet til sin arbeidsgiver. Dag Avango, 2005 påpeker i sin doktorgradsavhandling at også der valgte ledelsen en rekke ulike strategier som var tiltenkt for å skape arbeidsfred. Orkla kontrollerte alt fra naturressurser, teknikk og arbeid til boliger og rekreasjon.²⁶

Da man da på slutten av 1890-tallet besluttet å gjenoppta gruvedriften på Løkken Verk og etablere et storskala moderne industrisystem, trengtes ikke bare kapital, men også kunnskap og flere arbeidstakere ble helt nødvendig. Gode boligforhold og rekreasjonsmuligheter var en viktig faktor for å sikre trivsel til de som bodde der, og som var nødvendig for dels å sikre stabile arbeidsforhold, unngå streiker, men også for å beholde ansatte. Flere industristeder som for eksempel Svea på Svalbard hadde på tidlig 1900-tallet opplevd uro og streiker som delvis hadde sitt utspring i dårlige boforhold. Utbyggingen av Løkkensamfunnet hadde derfor to sider ved seg; dels det å skape gode og trivelige boforhold og dermed tiltrekke seg de kunnskapene man hadde behov for, men samtidig skulle det også bidra til å utøve kontroll og demonstrere hierarkiske

²¹ Ugelvik, *Sosial kontroll*, 39.

²² Gustafsson, "Icebound frontiers of exploitation," 192.

²³ Gustafsson, "Icebound frontiers of exploitation," 265.

²⁴ Gustafsson, "Icebound frontiers of exploitation," 265.

²⁵ Avango, "Sveagruvan," 217.

²⁶ Avango, "Sveagruvan," 217.

maktforhold. Også her som i likhet med Svea kontrollerte Orkla det meste av arbeidernes liv både på jobb og i fritiden. Boligene som ble bygd på Bjørnli var små og så ut som private hus, men de var eid av Orkla og leid ut til de som arbeidet for dem. For i tillegg til å bygge boliger bygde Orkla i 1929 *Festiviteten* som ble lokale for store møter, kino og teaterforestillinger.²⁷ Det ble også laget plass for folkebibliotek og leseværelse. De anla også den første idrettsplassen like ved Bjørnlivannet og senere en like ved Festiviteten, og de var også med på å utbedre hoppbakken på Bjørnli ved flere anledninger blant annet i 1940 med å installere flombelysning i bakken.²⁸

At enkelte bedrifter kontrollerte sine arbeidstakere i stor grad var ikke uvanlig på tidlig 1900-tallet og utover. På flere plasser i Skandinavia fantes det *company towns*. En company town etter britisk tankegodt og modell. Company towns er byer der alt eller store deler av butikkene, boplassene og rekreasjonsområdene er bygd og eid av selskapet som også er den største arbeidsgiveren i området.²⁹ De som arbeidet der ble i stor grad avhengig av bedriften. Men samtidig viser det at det å gi arbeiderne boliger var en nødvendighet i enkelte områder, men det førte også til at arbeiderne følte en viss stolthet og tilknytning i et sosialt miljø.³⁰ En annen kjent company town er Kiruna i Sverige, som også var den første store company town som var designet av en arkitekt.³¹ Både Svea, Kiruna og Løkken Verk kan sammenlignes og ses på som company towns nettopp fordi bedriftene eide og kontrollerte det meste av bygninger på stedene. Dermed hadde også bedriftene full kontroll over sine arbeidere og hele deres liv, der de hadde mulighet til å bruke både rekreasjonsmuligheter og bolig som pressmidler for å oppnå gode resultater i industrien.

Metode

For å kunne svare på spørsmålene stilt i innledningen er det nødvendig å se på arkivmateriale. Det er 78 år siden krigens slutt, og det er etter min kunnskap ingen gjenlevende arbeidere som arbeidet i gruva under krigen. Derfor må deres historie løftes med å undersøke arkivmaterialet under og etter okkupasjonen. Tolking av tekster har hatt og har den sentrale plassen i historisk metodologi.³² Metoden jeg tar sikte på å bruke er derfor en kvalitativ dokumentanalyse. Dokumentanalyse vil ofte fokusere på en utvikling over en viss tidsperiode med henblikk på å identifisere stabilitet og forandring innenfor ett gitt undersøkelsesområde.³³ Dokumentanalysen tar for seg levninger fra

²⁷ Martin Gerhardt Jyssum, "Sosiale og kulturelle forhold," i *Løkken Verk: en norsk grube gjennom 300 år*, red. Hans P. Lødrup (Trondheim: F. Bruns bokhandls forlag, 1954), 464.

²⁸ Jyssum, "Sosiale og kulturelle forhold," 472.

²⁹ John Garner, *The Company Town: Architecture and Society in the Early Industrial Age* (United States: Oxford University Press, Incorporated, 1992), 3.

³⁰ Mats Ahnlund og Lasse Brunnström, "The Company Town in Scandinavia " i *The Company Town: Architecture and Society in the Early Industrial Age*, red. John Garner (United States: Oxford University Press, Incorporated, 1992), 104.

³¹ Ahnlund og Brunnström, "The Company Town," 91.

³² Astri Andresen, *Å gripe fortida: innføring i historisk forståing og metode*, 2 utg., Samlagets bøker for høgare utdanning, (Oslo: Samlaget, 2015).

³³ Lynggaard, "Dokumentanalyse," 153.

fortiden som skal analyseres ut fra forskerens ståsted. I historiske undersøkelser slik som denne brukes levningene med mål om å rekonstruere en liten del av fortiden.³⁴

Arkivmateriale gjør det mulig å komme på innsiden av en prosess i etterkant og se i detalj hvordan den forløp. I dette tilfellet vil det å studere arkivmaterialet være avgjørende for å kunne forstå hvordan Orkla tilpasset sine sosiale strategier under krigen for å imøtekomme okkupasjonsmakten. For denne studien er det arkivene til Løkken gruvearbeiderforening og Orklas eget arkiv som skal undersøkes. Dette gir innsyn i både bedriften og arbeidernes syn på forholdene. Dokumenter er et resultat av en konkret og håndfast jobb og det meste av betydning i vårt samfunn involverer dokumenter. Samtidig er det viktig å huske på at dokumenter aldri er nøytrale, de kommer fra et sted og inngår i saken som utspiller seg. Man bruker ofte dokumenter som et redskap for å få noe til å skje, for å realisere noe, for å overtale og sette en sak i bevegelse.³⁵ Som i denne saken brukte Løkken gruvearbeiderforening en avisartikkel for å sette søkelyset på arbeidsforholdene under krigen. Det er nærliggende å tro at de gjorde dette ikke bare for å sette søkelyset på saken, men også for å sette saken i bevegelse. Dette lyktes også gruvearbeiderforeningen med, for i etterkant av artiklene ble det åpnet en undersøkelsessak mot Orkla.³⁶

For å kunne forstå hvordan stemningen i Norge var når artikkelen i Arbeideravisa ble trykket høsten 1945 må man forstå den historiske konteksten. Teemu Ryymin beskriver historisk kontekstualisering som et av de viktigste verktøyene i en historikers arsenal, og da særlig lese måter der man konsentrerer seg om å finne frem til bestemte forfatteres intensjoner eller hensikter med å skrive bestemte tekster.³⁷ I denne sammenhengen blir det viktig å blant annet kunne peke på hvordan stemningen i Norge var når artikkelen i Arbeideravisa ble trykket 31. Oktober 1945. Hva var grunnen til at Løkken grubearbeiderforening gikk så hardt ut mot Orkla?

Ryymin presenterer Mikkel Thorup sin måte å analytisk sortere mellom ulike kontekster for en tekst. Når man snakker om historisk kontekst kan man skille mellom individkontekst, situasjonskontekst, språklig kontekst og kulturell/sosial kontekst.³⁸ Mens individkonteksten dreier seg blant annet om forfatterens omstendigheter, som for eksempel kjønn, sosial status, etnisk identitet, familie-, utdannings- og yrkesmessige bakgrunn dreier situasjonskonteksten seg om den umiddelbare, lokale situasjonen eller sammenhengen teksten kan ses i lys av.³⁹ Thorup fremhever at situasjonskonteksten skiller seg fra individkontekst ved at den ikke handler om en tenkers eller forfatters egenart, men om vedkommende sin rolle i en større sammenheng. Denne sammenhengen kan være et samtalefellesskap som forfatteren er en del av, og det er viktig å betrakte dette fellesskapet som en bakgrunn for det som blir skrevet.⁴⁰

³⁴ Asbjørn Johannessen, Line Christoffersen, og Per Arne Tufte, *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*, 5. utg. (Oslo: Abstrakt, 2016), 100.

³⁵ Asdal og Reinertsen, *Hvordan gjøre dokumentanalyse*, 47.

³⁶ Dag Tangen, *Orkla og krigen* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2014), 348.

³⁷ Teemu Ryymin, "Å arbeide med tekstanalyse," i *Historikerens arbeidsmåter*, red. Leidulf Melve og Teemu Ryymin (Oslo: Universitetsforlaget, 2018), 53.

³⁸ Ryymin, "Å arbeide med tekstanalyse," 53-56.

³⁹ Ryymin, "Å arbeide med tekstanalyse," 54.

⁴⁰ Mikkel Thorup, "Taget ud af sammenhæng - Om kontekst i idéhistorie," *Slagmark - Tidsskrift for idéhistorie*, nr. 67 (2018): 91.

Ryymin mener at vi også kan snu på det hele og søke å forstå en konkret situasjon ut fra den teksten vi tar for oss, hva er det teksten kan si oss om de omstendighetene som omtales – eller sin egen samtid?⁴¹ På hvilken måte kan artikkelen fra Arbeideravisa si noe om samtiden høsten 1945 og hvordan stemningen i landet var høsten 1945. En situasjonskontekst vil ofte være den umiddelbare og lokale konteksten som en tekst eller et argument forstås som et bidrag til, og vil like gjerne involvere lokale, polemiske, halvt- og helt ukjente aktører.⁴² Den språklige konteksten er forstått som de sammenhengene tekstens metaforer, språkbilder og begreper kan sees i relasjon til.⁴³ Man kan også trekke frem mer strukturelle kulturelle, sosiale, institusjonelle og politiske forhold teksten kan forstås i lys av – eller som teksten kan kaste lys over.⁴⁴

Omfanget av arkivene er store, og det er nødvendig med noen kriterier for utvalget av dokumenter. På grunn av at artikkelen i Arbeideravisa skapte et etterspill er det også viktig å diskutere perioden etter artikkelen ble skrevet, jeg har dermed arkivmateriale fra to perioder. Første periode er okkupasjonstiden og tiden til artikkelen ble trykket, 1940- oktober 1945. Den andre perioden er fra oktober 1945 – mars 1946 for å kunne dekke etterspillet som kom etter trykkingen av artikkelen. I første omgang er det dokumenter skrevet av Orkla og Løkken Grubearbeiderforening som er interessante, det kan også være relevant å se på dokumenter fra okkupasjonsmakten tiltenkt til både Orkla og Grubearbeiderforeningen. Dokumentene som er relevante er både møtereferat og brev sendt både fra grubearbeiderforeningen og Orkla. Møtereferatene er ofte ment som interne dokumenter og er ofte skrevet på en muntlig måte, mens brev er formelle med et tydelig budskap med avsender og mottaker. Møtereferatene kan også være mangelfulle, da det ikke er sikkert at alt er referert, da spesielt under krigen da Norsk Arbeidsmandsforbund er tilknyttet Landsorganisasjonen i Norge (LO) som ble nazifisert under krigen.

⁴¹ Ryymin, "Å arbeide med tekstanalyse," 54-55.

⁴² Thorup, "Taget ud af sammenhæng - Om kontekst i idéhistorie," 91.

⁴³ Ryymin, "Å arbeide med tekstanalyse," 55.

⁴⁴ Ryymin, "Å arbeide med tekstanalyse," 55.

Kapittel 3 - Kildemateriale og tidligere forskning

I denne oppgaven har jeg brukt et utvalg av både primærkilder og sekundærkilder. Primærkildene er i hovedsak dokumenter fra Løkken Gruvearbeiderforenings arkiv og fra Orklas eget arkiv, der begge arkivene er viktige for å kunne få svar på hvilke og hvordan Orkla gruver brukte sosiale strategier under andre verdenskrig. Sekundærkildene er i hovedsak andre akademiske tekster, blant annet flere masteroppgaver, men også bøker skrevet av både akademikere og lokale historikere.

Denne oppgaven er basert på forskjellig arkivmateriale, både fra Orklas eget arkiv og Løkken gruvearbeiderforenings arkiv. Arkivet til Orkla ligger på Løkken Verk sammen med industrimuseet og har arkivnavn OI-A-6006 Chr. Salvesen og Chr. Thams Communications Aktieselskab. Løkken Gruvearbeiderforening ble nedlagt i 2009, og arkivene etter foreningen ligger nå på Statsarkivet i Trondheim med arkivnavn AAT-0105 Løkken Gruvearbeiderforening.

Arkivet etter fagforeningen er omfangsrikt og inneholder møteprotokoller, dokumenter og korrespondanse, medlemsrelaterte saker, beretninger, regnskap og fotografier mellom tiden fra oppstarten av foreningen i 1909 til nedleggelsen av gruva i 1987. Materialet jeg har undersøkt er møteprotokoller fra 1939-1946, da med fokus på krigsårene 1939-1945.⁴⁵ Men jeg har også sett på møteprotokollene våren 1946 for å kunne se om etterforskningen om landssvik ble ytterligere diskutert i møter eller om det ble stille også i foreningen etter en tid. Jeg har også undersøkt dokumenter og korrespondanse⁴⁶ og beretninger fra krigsårene.⁴⁷ Materialet fra foreningen er viktig for å undersøke arbeidernes side av saken, som også var den gruppen som kan ha vært utsatt for en utstrakt grad av sosial kontroll innad i Orkla under krigen.

Det har også vært viktig å undersøke Orklas eget arkiv. Dette kan gi svar på om den sosiale kontrollen var utstrakt i større grad og kontrollert av Orkla. Arkivet er stort, og det har vært umulig å få undersøkt alt ut fra tidsperspektivet til denne oppgaven. Jeg har dermed måtte gjort en del utvalg som tidligere beskrevet i kapittel 2. Her har jeg undersøkt boksen som inneholder blant annet de to avisartiklene fra høsten 1945.⁴⁸ Når det kommer til arbeidsreglement og tariff er det to bokser som har vært viktige.⁴⁹ Av andre interessante funn har en boks med en mappe merket bevoktning av banen⁵⁰ og en boks med en mappe merket fellescirkulærer 1944-1951⁵¹ vært særlig interessante.

⁴⁵ SAT/AAT-0105/A/Aa/L0010 Møteprotokoll

⁴⁶ SAT/AAT-0105/F/L0001 Dokumenter og korrespondanse

⁴⁷ SAT/AAT-0105/J/L0001 Beretninger

⁴⁸ MIST/OI-6006/E/Ea/L0120 Diverse fra krigen og vedrørende forholdene til Løkken Verk og Orkla Metal as under okkupasjonen

⁴⁹ MIST/OI-6006/E/Ea/L0023 Diverse dokument og MIST/OI-6006/E/Ea/L0059 Tiltak pga. krigssituasjon

⁵⁰ MIST/OI-6006/E/Ea/L0116 Diverse dokumenter under og etter krigen

⁵¹ MIST/OI-6006/E/Ea/L0117 Diverse dokumenter under og etter krigen

Tidligere forskningsarbeid

Det er skrevet en god del litteratur rundt gruvesamfunnet på Løkken Verk, spesielt krigshistorie. En viktig del av krigshistorien til Løkken Verk er sabotasjeaksjonene på Thamshavnbanen i 1942 og 1943. Sabotasjeaksjonene er også nevnt i Orklas egen jubileumbok *Løkken Verk: en norsk grube gjennom 300 år* fra 1954.⁵² Boken beskriver verkets historie fra starten i 1654 til 300 års jubileet i 1954. Boken er utgitt av Orkla selv, med flere forfattere der de fleste har hatt en sentral rolle innad i selskapet. Journalist Hans P. Lødrup var redaktør for boken, og har selv skrevet et kapittel. Lødrup var både journalist og politiker og var etter krigen med på å skrive og redigere en rekke bedriftshistorier. Selv om Orkla hadde valgt en uavhengig redaktør er det fortsatt Orkla som har bestemt om boken skal trykkes eller ikke. Dermed har de hatt sterk kontroll på innholdet i boken. Krigsårene er viet lite plass, og hovedfokuset i dette underkapittelet i boken ligger på at Orklas fremste oppgave var å holde gruveledelsen i norske hender, fordi det var tvilsomt at okkupasjonsmakten ville finne seg i å få mindre kis fra Norge.⁵³ Fremstillingen av selskapet under krigen er svært ensidig og lite kritisk. Alt som er meddelt i underkapittelet er meddelt av direktør Kiær, og arbeiderne selv har fått lite plass. Fokuset i jubileumboken ligger på Orklas tap under sabotasjeaksjonene i 1942 og 1943, samt det at okkupasjonsmakten tok ut gisler i ledelsen etter aksjonene selv om det ikke var noen fra Orklas ledelse som var med på aksjonene. Selskapet påstår selv at de også har drevet med stille sabotasje, med å blant annet gjemme unna rik malm.⁵⁴ Syver Holm Ryen er kritisk til dette og har i sin hovedoppgave konkludert med at selv om man hadde hatt så mye skjulte reserver som det påstås hadde man ikke klart å utnytte de uansett.⁵⁵ Boken er ledelsens beretning, og denne står i kontrast til arbeidernes beretning fra artikkelen i Arbeideravisa oktober 1945.

Det har i ettertid blitt fremmet mye informasjon rundt sabotasjeaksjonene, blant annet med boken *Kampen om Thamshavnbanen*⁵⁶ av Fredrik Widmark (1990) samt *Landssvik og sabotasje: kampen om Thamshavnbanen*⁵⁷ av Fredrik Horn (2010). Sistnevnte bok er en del av Horns prosjekt om filmatiseringen av sabotasjeaksjonene, filmen hadde premiere i 2010. Det er også forsket på sabotasjeaksjonene og påvirkningen de hadde på tysk krigsindustri. John Alexander Svenssons masteroppgave *Sabotasjeaksjonene mot Orkla Grube Aktiebolag under Den andre verdenskrig og effekten på tysk krigsindustri* fra 2016⁵⁸ slår fast at sabotasjeaksjonene kan betegnes som en delvis

⁵² Orkla Grube-Aktiebolag, *Løkken verk : en norsk grube gjennom 300 år*, red. Hans P. Lødrup (Trondhjem: Brun, 1954).

⁵³ Hans P. Lødrup, "Merkantil utvikling 1904-1954," i *Løkken Verk: en norsk grube gjennom 300 år*, red. Hans P. Lødrup (Trondheim: F. Bruns bokhandls forlag, 1954), 330.

⁵⁴ Lødrup, "Merkantil utvikling 1904-1954," 332.

⁵⁵ Syver Homen Ryen, "Orkla under den 2. verdenskrig" (Hovedoppgave, NTNU, 2001), 115.

⁵⁶ Fredrik Widmark, Andreas Hauge, og heimevernsmuseum Etableringskomiteen for Norges, *Kampen om Thamshavnbanen 1 og 2: Norge i krig* (Orkanger: Etableringskomiteen for Norges heimevernsmuseum, 1990).

⁵⁷ Fredrik Horn Akselsen og Christian Falch, *Landssvik og sabotasje: kampen om Thamshavnbanen* (Orkanger: Gammaglimt, 2010).

⁵⁸ John Alexander Svensson, "Sabotasjeaksjonene mot Orkla Grube Aktiebolag under Den andre verdenskrig og effekten på tysk krigsindustri" (Masteroppgave, NTNU, 2016).

suksess. De oppnådde de målene de hadde, men samtidig klarte de ikke å oppnå de større taktiske målene med sabotasjen. Svensson går så langt som å betegne sabotasjeaksjonenes lange linjer som en total fiasko, nettopp fordi Orkla fortsatt klarte å produsere kis omtrent som normalt gjennom hele krigen.⁵⁹

Knut Sogner (2004) beskriver også i boken *brytningstider*⁶⁰ at Orkla handlet i tråd med den offisielle norske politikken, med London-regjeringen og motstandsbevegelsen.⁶¹ Forholdene i Norge ble lagt til rette i 1940 av den tyske okkupasjonsmakten. Sogner beskriver at i 1940 ble mange kort lagt åpne ovenfor tyskerne, noe som også må ses i lys av handelsforhandlingene og handelsavtalene våren 1940, der Norge hadde fått aksept for forholdsvis stor eksport til Tyskland av Storbritannia, før den tyske okkupasjonen av Norge. Tyskland kjente dermed gjennom både avtaler og egen import meget godt til norske råvareforhold. Direktør Kiær og overingeniør Borchgrevink argumenterte for at siden de klarte å holde på kontrollen gjennom hele krigen klarte de å skjule 1,9 millioner rik malm. Med det store tyske behovet for svovel og kobber ville dette helt sikkert blitt tatt ut dersom tyskerne hadde fått kjennskap til det.⁶²

Dag Tangen (2014) har skrevet boken *Orkla og krigen*⁶³ som baserer seg på arkivfunn som ikke tidligere har vært brukt og laget et nyansert bilde av Orkla under okkupasjonen. Dag Tangen er kritisk til Sogner sin fremstilling av bedriften under krigen og er svært kritisk til utfallet mot Orkla og direktør Kiær under granskningen av landssvik. Dag Tangen går så langt som å si at Kiærs virksomhet var alt annet enn nasjonal, og at han var en av flere industriledere som var med på å legge forholdene til rette for tysk påvirkning av norsk økonomi og at han uten tysk tvang sørget for at Orkla produserte krigsviktig materiale for Tyskland.⁶⁴

Syver Holmen Ryens hovedoppgave *Orkla under den 2. verdenskrig*⁶⁵ fra 2001 har tatt for seg hvilke krefter som påvirket Orklas produksjon under krigen, og hvilke konsekvenser de fikk. En del av oppgaven ser på hvilke konsekvenser industripolitikken som ble ført under okkupasjonen hadde for Orkla, og hvilke krav ble stilt av okkupasjonsmakten til Orklas produksjon. Orkla var krigsviktig av flere grunner. Før krigen var kisen først og fremst viktig på grunn av den industrielle bruken av svovelkis, på grunn av innholdet av svovel og kobber og på grunn av innholdet av andre verdifulle stoffer, som for eksempel sølv. Under krigen fikk i tillegg kisens innhold av jern og kobolt betydning for okkupasjonsmakten. I tillegg til det kvalitative innholdet var også kvantiteten en årsak til krigsviktighet. Med godt og vel halvparten av Norges produksjon før krigen, og vel så det under krigen, var Orkla landets desidert største produsent.⁶⁶ Ettersom krigen gikk mot tyskerne og de mistet andre leverandørland som for eksempel

⁵⁹ Svensson, "Sabotasjeaksjonene mot Orkla Grube Aktiebolag under Den andre verdenskrig og effekten på tysk krigsindustri," 124.

⁶⁰ Trond Bergh et al., *Brytningstider: storselskapet Orkla 1654-2004* (Oslo: Orion forlag, 2004).

⁶¹ Knut Sogner, "Sceneskifte 1938-1950," i *Brytningstider : storselskapet Orkla 1654-2004*, red. Trond Bergh et al. (Oslo: Orion forlag, 2004), 105.

⁶² Sogner, "Sceneskifte 1938-1950," 105.

⁶³ Tangen, *Orkla og krigen*.

⁶⁴ Tangen, *Orkla og krigen*, 367.

⁶⁵ Ryen, "Orkla under den 2. verdenskrig."

⁶⁶ Ryen, "Orkla under den 2. verdenskrig," 116.

Sicilia som også hadde vært en viktig leverandør, fikk Norge og Orklas produksjon økt betydning.⁶⁷

Av litteratur som ikke direkte berører Orkla har Dag Avangos⁶⁸ (2005) avhandling om Sveagruva på Svalbard vært viktig for min oppgave. Avango bruker aktørnettverksteori, der bruken av globale og lokale nettverk er sentrale. Målet med hans avhandling er å beskrive og forklare koblingene mellom naturvitenskapen og gruveindustrien på Svalbard under 1900-tallets første tiår. Avango har også stilt spørsmålet rundt sosiale strategier for sosial kontroll i kapittelet *Ett lokalt nätverk för social kontroll*.⁶⁹ Kapittelets mål er å øke dybdeforståelsen av det lokale nettverket og forklare kullgruveprosjektes gjennomføring og resultat. Avango påpeker at et kritisk problem i utviklingen av industrielle prosjekt på 1910-tallet på Svalbard har vært å organisere gruvedriften på en slik måte at arbeidsfreden kunne opprettholdes.⁷⁰ Man kan på flere måter sammenligne Sveagruva med Løkkengruvene. Begge gruvene ble på tidlig 1900-tallet mer industrialisert, dette krevde mer kapital og en større arbeidsstokk. Gruvene på Svalbard hadde ved flere anledninger opplevd streiker som til dels var utløst av dårlige boforhold. Behovet for å skape sosial kontroll viste seg ikke kun på Svalbard og Løkken, men også flere gruveanlegg hadde dette behovet på tidlig 1900-tallet. Samtidig vokste arbeiderbevegelsen frem, som stilte politiske krav på sosiale reformer og rettigheter. Arbeiderbevegelsen hadde sosialistiske visjoner, noe som vakte stor motstand hos industriere og konservative politikere.

Når frigjøringen av Norge ble et faktum mai 1945 var jubelen grenseløs, festkledde mennesker fylte gatene og rørende scener ble utspilt når politiske fanger begynte å løslates. Det var derimot noen som ikke deltok i jubelen, det var de som hadde tatt tyskernes parti under krigen og nå skulle stå til ansvar.⁷¹ For folk flest gjorde tanken på landssvikernes skjebne ikke noe skår i frigjøringsrusen, men tvert om. Bevisstheten om at fiendens hjelpere endelig skulle få sin rettferdige straff hørte med til følelsen av den gjenvunne frihet.⁷² Rettsoppgjøret etter den tyske okkupasjonen er den største offentlige utrenskningen som noen gang har foregått i Norge.⁷³ 93 000 saker ble offentlig etterforsket, og 53 000 personer ble dømt, et ukjent antall mistet jobb, bolig eller levebrød som en direkte følge av oppgjøret. Oppgjøret var ikke bare rettslig, men det rommet også innslag av gatejustis og selvtekt.⁷⁴ Den første formen for selvtekt og gatejustis var skamklippingen og de voldelige overgrepene mot tyskerjentene. Tyskerjentene var norske jenter og kvinner som hadde hatt forhold til tyske soldater under krigen.⁷⁵ I folks øyne var disse jentene like skyldige som andre som hadde stilt seg på tysk side, selv om det ikke fantes en lov som forbød kvinner å ha omgang med tyske soldater.⁷⁶ En krig, og især en fiendtlig okkupasjon, gir en fruktbar grobunn for

⁶⁷ Lødrup, "Merkantil utvikling 1904-1954," 330.

⁶⁸ Avango, "Sveagruvan."

⁶⁹ Avango, "Sveagruvan," 203-43.

⁷⁰ Avango, "Sveagruvan," 217.

⁷¹ Johs. Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret* (Tano Aschehoug, 1998), 31.

⁷² Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 32.

⁷³ Hans Fredrik Dahl, *En kort historie om rettsoppgjøret etter krigen* (Pax, 2018), 16.

⁷⁴ Dahl, *En kort historie om rettsoppgjøret etter krigen*, 16.

⁷⁵ Monica Waage Johannessen, *Tyskertøsene* (Vormedal forlag, 2016), 4.

⁷⁶ Ingerid Hagen, *Oppgjørets time: om landssvikoppgjørets skyggesider* (Oslo: Spartacus, 2014), 53.

hat.⁷⁷ Folkestemningen var i de første månedene etter krigen svært opprørt, avisene skrev betraktninger om forbrytelsene som hadde blitt begått under krigen. Maktmisbruk, angiveri, brutalitet og tortur, skildringene som ikke alle var like nøkterne bidro til å piske opp stemningen.⁷⁸ Dette er relevant for å kunne analysere innholdet i Arbeideravisa fra oktober 1945, der Løkken Grubearbeiderforening går til frontalangrep på ledelsen ved verket.

⁷⁷ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 32.

⁷⁸ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 82.

Kapittel 4 – Aktørenes bakgrunn og historie

Målet for dette kapitlet er å redegjøre for aktørenes bakgrunn og historie. For å kunne forstå hvorfor grubearbeiderforeningen gikk så kraftig ut mot Orkla er det nødvendig å kjenne til bakgrunnen til både Løkken Grubearbeiderforeningen og Orkla. Samtidig med foreningens bakgrunn er det naturlig å diskutere hvordan artiklene i Arbeideravisen ble til høsten 1945, samt å diskutere hvilket handlingsrom foreningen hadde under krigen med møtevirksomheten.

Orkla Grube-Aktiebolag

Malmen på Løkken Verk ble drevet ut i ca. 350 år gjennom flere generasjoner. Gruvedriften på Løkken Verk strekker seg tilbake helt til 1654, da Løkken Verk var en avsides jordbruksbygd. Som de i de fleste gruvesamfunn starter også historien på Løkken Verk med en vandrehistorie der noe er faktiske hendelser og noe er myter.

... tre brødre som bodde på gården Vold i Meldal. De hette Jon, Lars og Aren, og den mellomste av disse var skredder. En høstdag i 1646 var skredderen på veg fra Lia til Snuruåsen på Løkken Verk. På vegen ble han trøtt og la seg til å sove ved Berguggelåsen. Da han våknet så han at berget under mosen hadde et merkelig skinn. Dette gjorde at han merket seg stedet slik at han senere kunne finne det igjen. Så gikk han videre, og fortalte ingen hva han hadde sett, bortsett fra til sine brødre.

Senere deltok en av brødrene, Aren, på en dugnad i Meldal. Den tida satt kniven løst i sliren, og i en slåsskamp kom han til å stikke en annen kar slik at han døde. Aren flyktet til slektninger i Sverige for å unndra seg straff. Han kom til Offerdal i Jämtland hvor Peder Eriksson Niure ville starte gruvedrift. Der fortalte han om funnet ved Berguggelåsen.

Gruvedriften i Offerdal gikk dårlig, og i 1654 reiste Niure sammen med Aren tilbake til Meldalen for å finne ut om det kunne la seg gjøre å starte gruvedrift der. Aren ba sogneprest Anders Olsen Bruse om hjelp til fritak for straff for drapet mot at han påviste malmen for myndighetene. Dette gikk sognepresten med på og tok kontakt med Nicolaus Paulssøn, lagmannen i Trondheim, for å få dette i stand.⁷⁹

Dag Tangen deler opp utvinningen av malmen i to klart avgrensede perioder.⁸⁰ Den håndverksmessige og den industrielle perioden. Den første perioden varte fra 1654 til 1891, og den andre fra 1909 til 1981. Perioden mellom 1891 og 1909 er den proto-industrielle perioden. For å kunne finne ut av Orklas bruk av sosiale strategier mellom 1940-1945 er den perioden Dag Tangen kaller den industrielle perioden som blir relevant, det er først her Orkla kommer inn som en aktør.

⁷⁹ Vandrehistorie gjengitt av Orkla Industrimuseum: Orkla industrimuseum, "Bergverksutstillingen," u.å., hentet 3. april, 2023, <https://oi.no/bergverksutstillingen-no>.

⁸⁰ Tangen, *Orkla og krigen*, 45.

Svovelkis inneholder både kobber og svovel. De første to hundre årene var sluttproduktet kobberplater der noen ble brukt til tak på kirker og palasser, og andre til nyttegjenstander som kjeler og bryggepanner, men kobberet gikk også til blant annet kanoner og kuler.⁸¹ Men i 1904 var det svovelet som lokket. Svovel, først og fremst omdannet til svovelsyre ble brukt i en rekke kjemiske prosesser, og i årene rett etter 1900 var det særlig i forbindelse med produksjonen av cellulose og kunstgjødselet ammoniumsulfat at det vokste frem et nytt marked for Svovel.⁸² Fra før av var kunstgjødselet superfosfat, det kjemiske stoffet alkali og sprengstoff viktige anvendelsesområder. Senere ble også svovel viktig i våpenproduksjon, og Orkla arbeidet systematisk for å komme inn på det tyske markedet under første verdenskrig.⁸³

Den drastisk forverrede økonomiske situasjonen i Europa på midten av 1600-tallet tvang frem en omorganisering og effektivisering av det økonomiske livet i Danmark-Norge.⁸⁴ Utbyggingen av samfunnet på Løkken var knyttet til denne omorganiseringen. Gruvedrift var en tøff bransje, og bergmannens liv var hardt og farlig. I røykfylte sjakter flere hundre meter inn i berget slet folk beinhardt i lyset fra fakler. Bergmenn fra Sverige og de tyske statene hadde de ledende stillingene som bergkyndige i den tidlige håndverksperioden.⁸⁵ Driften var lettest i begynnelsen, men det ble vanskeligere å kostnadsberegne når gruvegangene ble dypere og krevde både dypere heisinnretninger og ventilasjon.⁸⁶ Finansieringen av driften skjedde i form av eierinnskudd, organisert i «participantskab». Gruva hadde gjort det relativt godt frem til 1807, til tross for noen vansker og uhell. Urolighetene i Europa opp igjennom 1800-tallet gjorde det periodevis vanskelig for Løkken Verk da de var avhengige av eksport. Den langvarige usikkerheten omkring gruvas drift gjorde at investeringene forble sparsomme i lang tid.⁸⁷

I 1891 ble gruva stengt etter en del dårlige år i tillegg til at gruvene var fylt med mye vann, og det skulle ta fem år før nye eiere overtok.⁸⁸ Den som tok initiativet til å fortsette driften i Løkken gruve var arkitekten Christian Thams fra den næringsdrivende Thams-familien. Thams-familien drev fra før omfattende næringsvirksomhet i Trondheim og ved Strandheim Brug på Orkanger.⁸⁹ I 1901 satte Thams i gang med å få lenset gruvene og utviklingen rykket nå fremover langs tre akser: gruva, transport og malmundersøkelser.⁹⁰ Thams bidro til å samle de gamle gruveforretningene i Orkdalen i et nytt selskap med helt nye aksjonærer, først og fremst norske og svenske investorer. Orkla Grube-Aktiebolag ble stiftet i Stockholm 7. desember i 1904.⁹¹ Dette var nøyaktig 250 år siden malmforekomsten på Løkken begynte å bli utnyttet. Og det er først da vi kan snakke om det moderne Orkla, og Orkla som aktør.

⁸¹ Tangen, *Orkla og krigen*, 43.

⁸² Knut Sogner, "Oppdagelsen 1904-1920," i *Brytningstider : storselskapet Orkla 1654-2004*, red. Trond Bergh et al. (Oslo: Orion forl., 2004), 15.

⁸³ Sogner, "Oppdagelsen 1904-1920," 47.

⁸⁴ Tangen, *Orkla og krigen*, 46.

⁸⁵ Tangen, *Orkla og krigen*, 47.

⁸⁶ Tangen, *Orkla og krigen*, 47.

⁸⁷ Tangen, *Orkla og krigen*, 54.

⁸⁸ Svensson, "Sabotasjeaksjonene mot Orkla Grube Aktiebolag under Den andre verdenskrig og effekten på tysk krigsindustri," 21.

⁸⁹ Sogner, "Oppdagelsen 1904-1920," 15-16.

⁹⁰ Tangen, *Orkla og krigen*, 79.

⁹¹ Sogner, "Oppdagelsen 1904-1920," 15.

I løpet av mellomkrigstiden vokste Orkla til å bli Norges største gruveselskap, og med 1445 ansatte i 1936 var Orkla Norges niende største industri- eller bergverksbedrift.⁹² Bedriften var også en av verdens største svovelkisleverandører, og ble sentral både i den norske bransjen og i organiseringen av den internasjonale handelen.⁹³ I 1929 lyktes Orkla å utvikle en prosess for å rense ut rent svovel av svovelkisen, dette ble senere kjent som Orkla-prosessen. Orkla fant i løpet av 1920-tallet ikke bare sin plass i den internasjonale økonomien, men denne posisjonen var sentral og ble oppnådd gjennom store og betydningsfulle avtaler med de mektigste industri-interessene i verden. Sogner peker også på Orkla var tett knyttet opp mot den tyske storindustrien.⁹⁴ Orkla opparbeidet seg gjennom tre ti-år en sterk internasjonal posisjon, både England og Tyskland hadde vært involvert med Orkla gjennom forskjellige posisjoner, både som samarbeidspartnere, men også som ledere innenfor lokal gruvedrift i Orkdalen.⁹⁵ Tysklands interesser for gruva steg gjennom 1930-tallet, fordi landet selv ikke hadde stor nok produksjon for å oppnå full uavhengighet fra det internasjonale markedet, dermed hadde Orkla hatt god kontakt med tyskerne i flere tiår før krigen, og man kan tenke seg at tyskernes kunnskap om gruva var stor.⁹⁶

Orklas produksjon under 2. verdenskrig

Det blir hevdet i Arbeideravis-artikkelen at det ble drevet rovdrift i gruva for å få mest mulig produkter. Det ble forsøkt å holde arbeidstempoet oppe, og de arbeiderne som ikke innfridde de forventningene ledelsen hadde ble straffet.⁹⁷

Det heter her bl.a. den alminnelige oppfatning blant arbeiderne er at arbeidet under okkupasjonen har vært sterkt forsert. Med alle midler ble det gjort forsøk på å få utføre mest mulig arbeid.⁹⁸

Syver Holmen Ryen⁹⁹ (2016) og John Alexander Svensson¹⁰⁰ (2001) har i sine respektive hovedoppgave og masteroppgave sett på produksjonen i gruva og sammenlignet den mot tyske krav. De er enige om at det ikke ble drevet rovdrift i gruva under krigen, men at det var normal produksjon. På den andre siden så hevder Orkla selv at de gjemte unna en del kis under krigen, og at gruveledelsen sørget for å levere fattig malm til okkupasjonsmakten.¹⁰¹

⁹² Sogner, "Oppdagelsen 1904-1920," 51.

⁹³ Sogner, "Oppdagelsen 1904-1920," 51.

⁹⁴ Sogner, "Oppdagelsen 1904-1920," 59.

⁹⁵ Svensson, "Sabotasjeaksjonene mot Orkla Grube Aktiebolag under Den andre verdenskrig og effekten på tysk krigsindustri," 25.

⁹⁶ Svensson, "Sabotasjeaksjonene mot Orkla Grube Aktiebolag under Den andre verdenskrig og effekten på tysk krigsindustri," 23-25.

⁹⁷ Arbeideravisa, "Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen."

⁹⁸ Arbeideravisa, "Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen."

⁹⁹ Ryen, "Orkla under den 2. verdenskrig."

¹⁰⁰ Svensson, "Sabotasjeaksjonene mot Orkla Grube Aktiebolag under Den andre verdenskrig og effekten på tysk krigsindustri."

¹⁰¹ O. F. Borchgrevink, "Teknisk utvikling ved gruben," i *Løkken Verk: en norsk grube gjennom 300 år*, red. Hans P. Lødrup (Trondheim: F. Bruns bokhandls forlag, 1954), 384.

Tabell 1: Totalt produsert kis ved Løkken Gruber 1935-1950.¹⁰²

	Totalt produsert kis (tonn)
1935	450 598
1936	521 179
1937	562 479
1938	511 171
1939	509 048
1940	384 856
1941	526 327
1942	458 640
1943	529 481
1944	453 532
1945	119 740
1946	380 613
1947	471 846
1948	463 632
1949	459 606
1950	465 596

Tabell 1 viser produksjonen av kis i antall tonn fra 1935 til 1950. Tallene her viser at det på ingen måte var produsert mer mellom 1940-45 enn før eller etter. Tvert imot så ble det mellom 1940-45 produsert mindre enn hva det ble produsert de fem årene før krigen. Overingeniør Borchgrevink påpeker også i kapittelet *Teknisk utvikling ved gruben*¹⁰³ at det hadde vært mulig å øke produksjonen med ca. 40% under krigen, men at sabotasjeaksjonene på Thamshavnbanen satte ned kapasiteten og gjorde det vanskelig å øke produksjonen.¹⁰⁴ En annen grunn til at det kan ha blitt produsert mindre er at ledelsen faktisk hadde lyktes med å gjemme unna malm, og dermed fikk ned produksjonen på denne måten. En annen mulighet er at arbeiderne arbeidet saktere, med et ønske om å være minst mulig effektiv slik at okkupasjonsmakten fikk minst mulig kis. Likevel ser man på produksjonstallene og de Nazi-tyske kravene at gruen i 1941 produserte mer kis enn okkupasjonsmaktens krav. At produksjonstallene er ekstra lave i 1940 og 1945 skyldes delvis produksjonsstopp i gruen.

Tabell 2: Tyske produksjonskrav og reell produksjon i tonn 1940-45.¹⁰⁵

	Nazi-Tysklands krav til kisproduksjon	Reell produksjon	Nazi-Tysklands krav til svovelproduksjon	Reell produksjon
1940	-	384 856	-	76 872
1941	500 000	526 327	73 000	79 699
1942	530 000	458 640	105 000	78 666
1943	-	529 481	-	91 811
1944	530 000	453 532	100 000	66 668
1945	-	119 740	-	21 772

Slik som det kommer frem av tabell 2 mangler kravene fra okkupasjonsmakten for tre av årene. Man kan likevel anta at produksjonskravene for 1943 var lik enten året før

¹⁰² Ryen, "Orkla under den 2. verdenskrig," 89.

¹⁰³ Borchgrevink, "Teknisk utvikling ved gruben."

¹⁰⁴ Borchgrevink, "Teknisk utvikling ved gruben," 385.

¹⁰⁵ Ryen, "Orkla under den 2. verdenskrig," 113.

eller året etter.¹⁰⁶ Svensson peker også på at de faktiske produksjonstallene for gruva og de tyske kravene var differensierte og at det er fullt mulig at okkupasjonsmakten mente at de kunne få mer ut av gruva hvert år. Det er heller ikke lagt frem bevis på at okkupasjonsmakten på noe som helst måte forsøkte å tvinge igjennom en produksjonsøkning ved å legge press på ledelsen.¹⁰⁷ Produksjonstallene viser ingen tegn til at det ble drevet rovdrift i gruva under krigen. Svensson påpeker at selv om utstyret til gruva var nedslitt etter krigen betyr ikke det at det har vært drevet rovdrift.¹⁰⁸ Om Orkla hadde nektet å etterkomme Nazi-Tysklands krav hadde de tatt beslag i gruva, og den norske ledelsen hadde måtte gå. Det skjedde at fiender av okkupasjonsmakten fikk sine selskaper beslaglagt, og Orkla hadde neppe vært et unntak.¹⁰⁹ Ryen konkluderte i sin hovedoppgave at Orklas driftsstrategi var å endre så lite som mulig på driften.¹¹⁰ På denne måten kunne Orkla ved normal drift oppnå produksjonskravene, og at denne produksjonsstrategien involverte normal produksjon krevde også at arbeiderne arbeidet med normal arbeidsmengde og -tempo.¹¹¹

Løkken Verk – en Company Town

Løkken Verk var en *Company town* mens gruva enda var i drift. Orkla eide det meste av boliger. Det var få av arbeiderne som eide egen bolig og dermed hadde Orkla en sterk mulighet til å kontrollere arbeiderne sine gjennom bruk av boliger. Boligene som tilhørte Orkla var forbeholdt arbeiderne ved Orkla, og mistet du jobben så mistet du dermed også boligen din.¹¹² Noe som ville være katastrofalt i en slik tid. De fleste hadde også familie å tenke på, dermed måtte de tenke seg om flere ganger før de gjorde noe som kunne føre til oppsigelse. Dette var også en del av strategien rundt company towns, som nettopp skulle forsøke å holde arbeiderne i bedriften lengst mulig, og uten at de skapte store problemer.¹¹³ Spesielt gruvearbeidere som var sett på som vanskelig å håndtere, særlig på starten av 1900-tallet. Det var også da fremveksten av fagforeningene startet. Det var ikke ønskelig av bedriftene av fagforeningene skulle stå sterkt, og det var flere store streiker i flere bedrifter på tidlig 1900-tallet. Det også flere streiker på Løkken Verk som gjorde at Orkla måtte gjøre tiltak for å få de ansatte til å trives bedre og ikke lage så mye bråk som industriarbeidere var kjent for å kunne gjøre om de ikke var fornøyde.

¹⁰⁶ Svensson, "Sabotasjeaksjonene mot Orkla Grube Aktiebolag under Den andre verdenskrig og effekten på tysk krigsindustri," 122.

¹⁰⁷ Svensson, "Sabotasjeaksjonene mot Orkla Grube Aktiebolag under Den andre verdenskrig og effekten på tysk krigsindustri," 122.

¹⁰⁸ Svensson, "Sabotasjeaksjonene mot Orkla Grube Aktiebolag under Den andre verdenskrig og effekten på tysk krigsindustri," 123.

¹⁰⁹ Svensson, "Sabotasjeaksjonene mot Orkla Grube Aktiebolag under Den andre verdenskrig og effekten på tysk krigsindustri," 121.

¹¹⁰ Ryen, "Orkla under den 2. verdenskrig," 117.

¹¹¹ Ryen, "Orkla under den 2. verdenskrig," 117.

¹¹² MIST/OI-6006/E/Ea/L0023 Arbeidsreglement for funksjonærer og arbeidere fra 1939

¹¹³ Ahnlund og Brunnström, "The Company Town," 104-05.

Foto 1. Løkkendalen 1939-53 fotografert mot nordvest. Fotograf Karl August Berg.¹¹⁴

En ting som kjennetegner en company town er avstanden mellom arbeiderne og ledelsen. Ledelsen sine boliger er skilt fra de ansattes, og direktørboligen er plassert slik at den skal ha oversikt. På bildet kan man til høyre se direktørboligen som tydelig skiller seg ut fra resten av bebyggelsen. Under direktørboligen ligger det flere villaer som ble bygget for å huse funksjonærer. Boligfeltene på Løkken Verk var spredt, og mens arbeidere med familie bodde på Bjørnli, bodde det flest enslige ungarer i Brakkan som ligger til venstre i dalsiden, mens mange av formennene bodde nede i dalen på østsiden av Raubekken. Dermed var det også et fysisk skille mellom ledelsen og arbeiderne på Løkken Verk, med Raubekken. Det var også anlagt funksjonærboliger på Bjørnli, der funksjonærene bodde på Torvet i boliger som var større enn arbeidernes boliger. Selv om de fleste boligene ble bygget på 1920-tallet var det fortsatt de samme boligene som huset funksjonærer og arbeidere under andre verdenskrig. Direktøren og formennene bodde ikke i samme område som de ansatte, og det var også stor forskjell på boligene deres.

¹¹⁴ Fotografi: inngår i Orkla Industrimuseums samling.

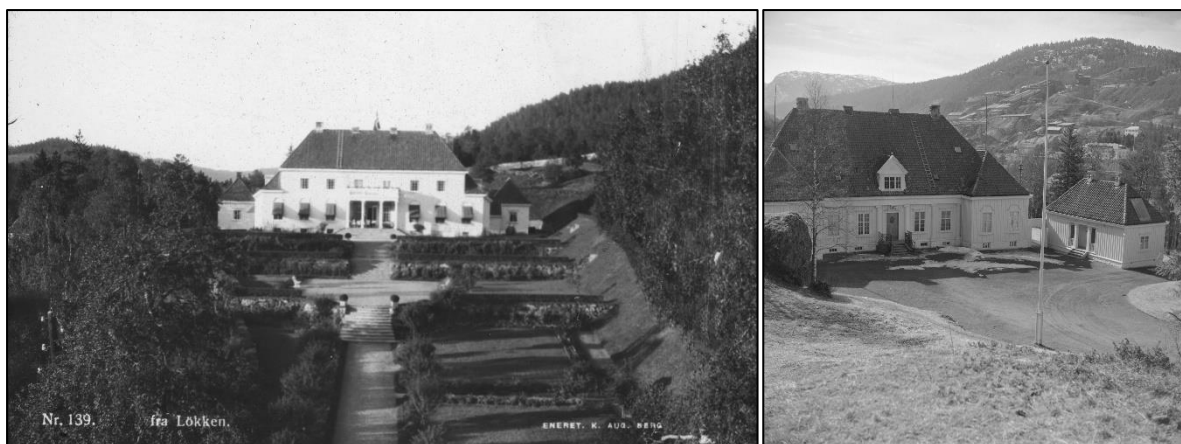

Foto 2 og 3. Direktørboligen til Kiær. Direktørboligen hadde utsikt til store deler av verket som kan skimtes i bakgrunnen på bildet. Fotograf Karl August Berg.¹¹⁵

Arbeidstakere som ble oppsagt mistet ikke bare boligen sin, men se risikerte også å bli sendt til en annen plass for arbeid etter «Forordningen om arbeidsformidling».¹¹⁶ Om man da hadde mistet jobben eller av en annen grunn var arbeidsløs skulle man melde seg til den offentlige arbeidsformidling i bostedskommunen. Der kunne man bli anvist til arbeid myndighetene betegnet som spesielt betydningsfullt. De ansatte hadde heller ikke anledning til å si opp sin egen jobb i gruva uten å måtte søke Sosialdepartementet. Da bergverk var en av industriene som ble strengt regulert ettersom okkupasjonsmakten hadde store behov for blant annet svovelkis som ble produsert på Løkken Verk. Dermed var det en stor risiko å ta å bli oppsagt fra arbeidet sitt ved Orkla, og en risiko mange ikke ønsket å ta.

Løkken Grubearbeiderforening

Fagforeningen som var en del av Norsk Arbeidsmandsforbund var også tilknyttet LO. Løkken Grubearbeiderforening ble stiftet i 1907, og var en del av den sosiale oppvåkningen med fagforeninger, industrialisering og lønnskamp.¹¹⁷ Det er kun Marit Mjøen som har skrevet Løkken Grubearbeiderforenings historie, derfor har også hennes verk blitt viktigst for meg i denne oppgaven. Mjøen har skrevet hundreårsberetningen til Løkken grubearbeiderforening skriver at gruvearbeiderne så de hadde muligheter for å bedre både arbeidsforhold og lønnsnivå og at en felles kamp var veien å gå. Arbeiderne ønsket en total endring på de dårlige arbeidsforholdene de hadde. Foreningen var helt frem til gruvass nedleggelse i 1986 viktig for å sikre arbeiderne ved Orkla bedre arbeidskår både i form av arbeidsmiljø og lønn, og de satte søkelyset på de angivelige dårlige arbeidsforholdene i gruva under andre verdenskrig gjennom avisartikkelen i Arbeideravisa oktober 1945.

Det lå an til stor suksess 14. juli 1907, dagen Løkken Grubearbeiderforening skulle stiftes. Det skulle komme en representant fra Trondhjems Arbeiderparti som skulle holde foredrag, han skulle også se til at fagforeningen ble stiftet i reglementerte former.

¹¹⁵ Begge fotografiene inngår i Orkla Industrimuseums samling.

¹¹⁶ Justisdepartementet, *Lover og forordninger m. v. 1939-1941* (Oslo, 1942), 163-64.

¹¹⁷ Marit Mjøen, *100 år av bergmannens saga: Løkken grubearbeiderforening 1907-2007* (Orkanger: Orklaposten forlag, 2007), 13.

Foredragsholderen fra Trondhjems Arbeiderparti dukket aldri opp 14. juli, til stor skuffelse for de oppmøtte.¹¹⁸ Situasjonen ble reddet av Olaf Asp fra Ålen som steg opp på talerstolen og holdt en glødende tale der han fortalte de fremmøtte hvor nødvendig det var å fagorganisere seg.¹¹⁹ Selv uten taleren fra Trondhjems Arbeiderparti ble Løkken Grubearbeiderforening likevel stiftet 14. juli 1907. 40 medlemmer meldte seg inn samme dag.¹²⁰

Det skulle heller ikke gå lang tid før fagforeningen fremmet sitt første lønnskrav. Allerede samme sommer som stiftelsen la de frem sitt første forslag til lønnstariff med innbakt innføring av minstelønnssetninger.¹²¹ Direktør Thams svarte med å kreve bevis for eksistensen av ei fagforening, og hvem som var medlemmer. Arbeiderne ga seg med dette forsøket på forhandlinger i 1907.¹²²

Arbeiderne kom tilbake med samme krav våren 1908, nå hadde de også fått mer erfaring med hvordan lønnsforhandlinger skulle foregå. Fagforeningas gode kontakt med ledelsen i Norsk Arbeidsmandsforbund var avgjørende for å få etablert et fagforeningsmiljø på Løkken, men heller ikke denne gangen lyktes det for fagforeninga. Det eneste resultatet det fikk var at foreningens sekretær, kasserer og et annet medlem ble oppsagt.¹²³ Orkla var godt økonomisk stilt denne perioden, og foreningen antok at selskapet ville tåle en begrenset driftsstans. Dermed var det kun arbeiderne selv som hadde noe å tape på å streike. Forhandlingene fortsatte utover sommeren og høsten samtidig som forholdet mellom organiserte arbeidere og versledelse forverret seg.¹²⁴ Forhandlingene låste seg igjen, og dette førte at arbeiderne gikk ut i streik 16. juli 1909. Streiken skulle vise seg å bli langvarig, da Orkla satte inn store ressurser for å trekke til seg streikebrytere. Sommeren 1910 fikk gruvearbeiderne beskjed om at streikebidraget fra forbundet ville opphøre 16. juli og forutsetningen for å holde streiken gående falt dermed bort for de fleste organiserte, dermed ble streiken avblåst 10. august 1910 uten noe form for resultat for arbeiderne.¹²⁵

1920-årene ble spesielt harde for arbeiderne, med streik, lockout, lønnsnedslag og lønnspålegg. Det var stor uro i alle miljø i arbeidsmarkedet og arbeidsgiverne krevde 25-30 prosent lønnsreduksjon og nedkorting av den åtte dager lange ferien.¹²⁶ I løpet av 20-årene var det to streiker og tre lockouter ved Løkken Verk.¹²⁷ Den siste store konflikten før krigen var i 1931. «Storlockouten» i 1931 ble en lang konflikt som nesten tømte forbundskassen, under hver uke ble det under konflikten sendt streikebidrag til

¹¹⁸ Mjøen, *100 år av bergmannens saga*, 13-14.

¹¹⁹ Mjøen, *100 år av bergmannens saga*, 14.

¹²⁰ SAT/AAT-0105/J/L0001 Løkken grubearbeiderforenings 40 årsberetning

¹²¹ Marit Mjøen, *Løkken grubearbeiderforening 75 år: 1907-1982* (Løkken grubearbeiderforening, 1982), 12.

¹²² Mjøen, *100 år av bergmannens saga*, 15.

¹²³ Mjøen, *100 år av bergmannens saga*, 16.

¹²⁴ Mjøen, *100 år av bergmannens saga*, 19.

¹²⁵ Mjøen, *100 år av bergmannens saga*, 23-26.

¹²⁶ Mjøen, *100 år av bergmannens saga*, 40-41.

¹²⁷ Borchgrevink, "Teknisk utvikling ved gruben," 378.

titusener av arbeidstakere i lockout.¹²⁸ Gjennom alle konfliktene på 20- og 30- tallet benyttet Orkla seg av arbeidsfolk som var villig til å bli streikebrytere.¹²⁹

Løkken Grubearbeiderforening hadde 531 medlemmer i 1939.¹³⁰ Dette kan tyde på en sterk og viktig forening som hadde fått gjennomslag for en del viktige saker for medlemmene. Det er tydelig at kamplysten til de organiserte var sterk tidlig på 30-tallet under storlockouten, arbeiderne var villige til å stå i en konflikt lenge for å fremme sine krav. Men de siste årene før 1940 var også krevende for foreningen i form av innskrenkningene ved verket, men med et samarbeid med Orkanger Arbeidsmannsforening klarte de å overflytte flere arbeidere til Thamshamn.¹³¹ De klarte likevel ikke å unngå at det ble oppsigelser i Løkken Gruber, men omfanget av oppsigelsene ble mindre enn det opprinnelig kunne ha blitt om det ikke hadde vært mulig å overflytte noen arbeidere til Thamshamn. Samarbeidet med Orkanger Arbeidsmannsforening viser at Løkken Grubearbeiderforening var handlekraftig og søkte løsninger på problemene som oppsto.

Møtevirksomhet og forhandlinger under krigen

I de første ukene av krigen var det møteforbud som gjorde det umulig for Grubearbeiderforeningen å avvikle medlemsmøter for å drøfte viktige saker i en vanskelig situasjon. Styret trosset likevel forbudet og valgte å ha styremøter for å ta avgjørelser om saker som ikke kunne vente.¹³² På medlemsmøtet 23. april 1940 uttrykte formannen sin forundring over det dårlige oppmøte.¹³³ På grunn av møteforbudet som var satt av okkupasjonsmakten kan det være at en del av medlemmene ikke møtte til det første møtet fordi de trolig ikke ønsket å risikere sanksjoner fra okkupasjonsmakten. Det ble under hele krigen avholdt både medlemsmøter og styremøter i foreningen til tross for møteforbudet i de første månedene av krigen.¹³⁴ I tillegg til møteforbud ble også all forbindelse med hovedorganisasjonen kuttet, noe som gjorde det ekstra vanskelig å kunne holde opp foreningens arbeid de første månedene av krigen.¹³⁵

Det kan virke som om det viktigste å diskutere for fagforeningen under krigen var lønn. Noe som ikke er uvanlig, da en av de viktigste arbeidsoppgavene for en fagforening er å forhandle lønn for sine medlemmer. Samtidig må man huske at i løpet av krigens første år ble LO nazifisert. Da Nazi-Tyskland okkuperte Norge i 1940 fryktet lederne og tillitsvalgte for de tyske planene for LO. I Tyskland var fagbevegelsene knust og arbeiderne og arbeidsgiverne var innordnet i en fellesorganisasjon.¹³⁶

Reichskommissar Josef Terboven og øverste sjef for det tyske sikkerhetspolitiet Reinhard Heydrich kunne i sine samtaler i september 1941 konkludere med at LO var en av deres

¹²⁸ Mjøen, *100 år av bergmannens saga*, 41.

¹²⁹ SAT/AAT-0105/J/L0001 Løkken grubearbeiderforenings 40 årsberetning

¹³⁰ SAT/AAT-0105/J/L0001 Beretning 1939

¹³¹ Mjøen, *100 år av bergmannens saga*, 46.

¹³² Mjøen, *100 år av bergmannens saga*, 47.

¹³³ SAT/AAT-0105/A/Aa/L0010 Medlemsmøtet 23/4-1940

¹³⁴ SAT/AAT-0105/J/L0001 Beretning 1940

¹³⁵ SAT/AAT-0105/J/L0001 Beretning 1940

¹³⁶ Inger Bjørnhaug og Terje Halvorsen, *Medlemsmakt og samfunnsansvar*, red. Inger Bjørnhaug (Pax, 2009), 103.

farligste motstander i Norge.¹³⁷ De konkluderte med at Terboven skulle slå hardt og hensynsløst ned på LO, «Denne anledningen bød seg overraskende fort i og med de siste dagers forsøk på forstyrrelser,» hadde Heydrich skrevet i et brev til utenriksminister Ribbentrop 13. september 1941.¹³⁸ Heydrich peker på melkestreiken som brøt ut bare to dager etter han hadde forlatt Oslo. Melkestreiken var en arbeidskonflikt der flere arbeidere ikke fikk tak i melkerasjonene sine, mens de tyske mannskapene stadig fikk sine melkerasjoner fremfor øynene på de norske arbeiderne, i pausen blir saken drøftet i klubbstyret, og arbeiderne valgte å gå hjem.¹³⁹

Flertallet av de over 200 arresterte under unntakstilstanden var fagorganiserte arbeidere og faglige og politiske tillitsvalgte. Samtidig ble LO og forbundene nazifisert ved innsetting av kommissariske ledere.¹⁴⁰ En av de arresterte var LO-leder Viggo Hansteen. 10. september 1941 under standrettsaken mot Hansteen ble han anklaget for å ha dannet en kommunistisk motstandsgruppe og for å ha organisert melkestreiken. Med unntakstilstanden og arrestasjonene, standrettsdommene og nazifiseringen av LO og forbundene fra 10. september 1941 innledet Terboven en ny fase i den norske motstandsbevegelsens utvikling.¹⁴¹

En av anklagene fra artikkelen i Arbeideravisa omhandlet lønn, og at denne ikke fulgte prisveksten ellers i samfunnet. Rikskommissariatet hadde allerede i oktober 1940 konstatert at lønnsnivået i Norge var for høyt, og at norske arbeideres levestandard lå høyt over tyske arbeideres. Tyske arbeidsgivere tilbød høyere lønninger for å lokke til seg norske arbeidstakere på denne tiden.¹⁴² LO oppnådde en prinsippavgjørelse tidlig i krigen om at tariffavtalene skulle overholdes, men lønnstilleggene skulle ikke gjelde på samme måte som før.¹⁴³ Dermed fikk arbeiderne i Orkla en lønn med svak prisvekst, i tillegg til at de hadde svakere lønnstillegg.

16. mai 1941 ble det holdt et felles styremøte for Løkken grubearbeiderforening, Orkanger arbeidsmannsforening, elektrikernes forening og jernbaneforeningen. Formannen i Løkken grubearbeiderforening åpnet møtet med å redegjøre for de forhandlingene som grubearbeiderforeningen hadde ført med Orkla for om mulig å få en bedring i lønnsforholdene. Det ble på møtet drøftet flere alternativ som skulle danne forhandlingsgrunnlag, for om mulig å få en slags kompensasjon for prisstigningen.¹⁴⁴ Dermed var det mulig for foreningen å forhandle med Orkla om lønnsvilkår, men samtidig stilte ikke foreningen særlig sterkt og hadde lite forhandlingsgrunnlag i krigstiden. For selv om arbeiderne ikke fikk de store gjennomslagene for bedre lønn, var alternativet uten en jobb mye dårlige og de risikerte å bli dirigert til tyske arbeidsplasser under tvang. Arbeidskraft var et alvorlig problem for den tyske okkupasjonsmakten, og arbeidslivet ble derfor også tvangsregulert for å forsyne tyske arbeidsplasser i Norge med norske arbeidere. «Forordningen om arbeidsformidling» ble presentert av

¹³⁷ Harald Berntsen, "LO, Hansteen og norsk motstand 1940-41," i *Arbeiderhistorie*, red. Trond Bergh et al. (Oslo: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek 1996), 120.

¹³⁸ Berntsen, "LO, Hansteen og norsk motstand 1940-41," 109.

¹³⁹ Harald Berntsen, *To liv - én skjebne* (Aschehoug, 1995), 345.

¹⁴⁰ Berntsen, "LO, Hansteen og norsk motstand 1940-41," 109.

¹⁴¹ Berntsen, "LO, Hansteen og norsk motstand 1940-41," 120.

¹⁴² Gunnar D. Hatlehol, "Tvangsstyringen av arbeidslivet under hakekorset 1940-1945," *Arbeiderhistorie* 22, nr. 1 (2018): 56.

¹⁴³ Bjørnhaug og Halvorsen, *Medlemsmakt og samfunnsansvar*, 110.

¹⁴⁴ SAT/AAT-0105/A/Aa/L0010 Medlemsmøte 16/5-1941

Sosialdepartementet 8. oktober 1940. Det var av legitimitetsgrunner at okkupasjonsmakten fant ut at var det best å overlate det formelle vedtaket og iverksettelsen til norsk statsforvaltning, som lojalt fulgte okkupasjonsmaktens føringer. Denne påla alle arbeidsføre arbeidsledige å melde seg ved den lokale arbeidsformidlingen, samt at arbeidsgiverne ble pålagt å innhente arbeidskontorets samtykke ved alle nyansettelser.¹⁴⁵ Personer som da var arbeidsledig kunne da bli anvist til arbeid som myndighetene anså som spesielt betydningsfullt. Den 27. mars 1941 trådte «Forordningen om begrensning i retten til å bringe arbeidsforhold til opphør», i kraft. Norske arbeidere innenfor 23 næringer måtte heretter innhente Direktoratets samtykke for å kunne slutte i sin jobb. Det var strenge kriterier for å få et slikt samtykke, og bergverksdrift var en av disse næringene.¹⁴⁶

For å kunne få et bedre bilde av Løkken Grubearbeiderforening sitt virke under andre verdenskrig har jeg satt opp en tabell. Tabellen under viser antall medlemmer, medlemsmøter, styremøter og generalforsamlinger, samt antall saker som foreningen behandlet de respektive årene. Målet med tabellen er å kunne se om foreningens arbeid fortsatte i samme grad som før krigen, eller om aktiviteten minket, eller økte. Alle tallene er hentet fra grubearbeiderforeningens egne beretninger for disse årene.

Tabell 3: Løkken Grubearbeiderforenings virke mellom 1939-1946

	Antall medlemmer (pr januar)	Medlemsmøter	Styremøter	Generalforsamlinger/årsmøter	Antall saker behandlet
1939	531	11	10	2	105
1940	512	10	14	-	101
1941	427	5	9	2	59
1942	(418)	4	2	2	32
1943	(412)	4	7	2	23
1944	(408)	1	5	2	12
1945	(399)	8	13	2 ordinære 2 ekstraordinære	62
1946	402	13	20	2	67

Om man ser på medlemstallene i tabell 3 har disse gått ned i løpet av krigsårene, fra 531 i 1939 til 402 i 1942. Medlemstallene mellom 1942 og 1945 er usikre fordi det ikke har lyktes for meg å finne noen konkrete tall disse årene. I årsberetningene står det kun antallet medlemmer som har avgått ved døden og ikke om de eventuelt har hatt innmeldinger eller utmeldinger. Dermed blir antallet som står i parentes i disse rutene kun et anslag ut fra dødstallene som står i beretningene, samt medlemstallet fra 1946. Fra 1940 til 1941 ser man en kraftig nedgang i antall medlemmer, der det ikke bare er dødstall som skyldes nedgangen, men også at mange meldte seg ut. Det var tre medlemmer som hadde avgått ved døden, 12 ble utmeldt og 65 ble strøket mens åtte ble overflyttet til andre foreninger.¹⁴⁷ Også i 1941 gikk medlemstallet en del tilbake, her står det ingen tall på hvor mange som ble utmeldt, men foreningen mener selv at tilbakegangen i medlemstall skyldes de usikre forholdene organisasjonen arbeidet under i 1940.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Hatlehol, "Tvangsstyringen av arbeidslivet under hakekorset 1940-1945," 49-51.

¹⁴⁶ Justisdepartementet, *Lover og forordninger m. v. 1939-1941*, 208.

¹⁴⁷ SAT/AAT-0105/J/L0001 Beretning 1940

¹⁴⁸ SAT/AAT-0105/J/L0001 Beretning 1941

Antallet saker som blir behandlet i foreningen gikk kraftig ned, fra 105 saker i 1939 ned til kun 12 i 1944. I 1945 tar det seg litt opp igjen, trolig fordi det blir fred. I 1945 hadde de i tillegg til to ordinære generalforsamlinger også to ekstraordinære. Det samme kan sies om både medlemsmøter og styremøter, det når et bunnpunkt i 1944 med kun ett medlemsmøte. Man ser dermed at aktiviteten i foreningen minket betraktelig under krigen. Både møter, behandlede saker og medlemstall er lavere enn 1939. Likevel kan det være at 1939 var et bra år med mange medlemmer og mange behandlede saker, siden man ikke ser en stor økning i verken medlemmer eller behandlede saker i 1946. Men antall møter gikk raskt opp etter freden. I 1944 ble det kun holdt et medlemsmøte, mens i 1945 øker dette betraktelig til åtte, mens det øker igjen i 1946 til 13 møter. Det samme ser vi med styremøtene, fra fem styremøter i 1944 til 20 møter i 1946.

Masseoppsigelsen 1945

I løpet av krigens siste måneder gikk Orkla til oppsigelse av rundt halvparten av arbeidsstokken på Løkken Verk.¹⁴⁹ På grunn av at Orkla til dels hadde innstilt sin drift helt i Orkla Metal A/S og foretatt store driftsinnskrenkninger i Løkken Grube på grunn av mindre arbeidsmengde gjorde at en del arbeidere ble overflødige i bedriften.¹⁵⁰ 214 mann ble til sammen oppsagt ved Orkla Grube og Orkla Metal A/S.

Noe som er interessant er at verken i grubearbeidernes jubileumsberetninger eller i Orkla sin jubileumsbok er ikke oppsigelsene av 200 mann nevnt. Heller ikke i Dag Tangens bok *Orkla og krigen* er masseoppsigelsene ved krigens siste måneder nevnt. I Orklas jubileumsbok fra 1954 skrives det litt om årene etter 1945, og da nevnes det at Orklas produksjon var under slutten av krigen liten, fordi tyskernes sjøverts transportmuligheter og industri brøt sammen. Dermed stanset gruven produksjon helt i 1945.¹⁵¹ Overingeniør Borchgrevink skriver ingenting om at ansatte ble oppsagt som følge av driftsstansen.

På styremøtet i foreningen 30/7-1945 meddelte formannen Einar Schei at han var blitt innkalt til et møte sammen med ledelsen av Orkla konsernet samt to representanter fra Orkanger Arbeidsmannsforening. Saken gjaldt oppsigelsene. Fylkets arbeidsnemnd uttalte seg at partene ved forhandlinger skulle komme til enighet om saken. Styremøtet besluttet derfor å innkalle Orkanger arbeidsmannsforenings styre sammen for å drøfte saken.¹⁵² I møteprotokollene er sakene sparsomt beskrevet, og det er vanskelig å tolke hvordan stemningen kunne ha vært. Men det å miste jobben sin er for mange en katastrofe. I tillegg leide de fleste ansatte bolig av Orkla, og dermed kunne de stå i fare for å miste denne også.

Det kan tenkes at masseoppsigelsene har vært med og bidratt til å piske opp stemningen ytterligere. En transportarbeider som skrev en notis i Arbeideravisa 25. juli 1945 skriver «En måneds tid før kapitulasjonen takket de [Orklas ledelse] oss ved å foreta en større innskrenkning i arbeidsstokken».¹⁵³ Ut fra notisen kan det tenkes akkurat denne arbeideren var sint på sin egen arbeidsgiver. Vedkommende velger også

¹⁴⁹ SAT/AAT-0105/J/L0001 Beretning 1945

¹⁵⁰ MIST/OI-6006/E/Ea//L0059 Brev til Orkanger Arbeidsformidling 24. mars 1945

¹⁵¹ Borchgrevink, "Teknisk utvikling ved gruben," 385.

¹⁵² SAT/AAT-0105/A/Aa/L0010 Styremøte 30. juni 1945

¹⁵³ MIST/OI-6006/E/Ea/L0059 Avisutklipp Arbeideravisen 21. juni 1945

å være anonym, det kan være fordi han frykter at det skal komme represalier om han sto frem med fullt navn.

Avisartiklene høsten 1945

«De som hadde forrådt sitt land eller på annen måte skadet norske interesser må straffes hurtig og strengt», sto det i *Fellesprogrammet* fra alle partier i 1945.¹⁵⁴ Avisene på sin side var helt enige, og gjennom store deler av landssvikoppgjøret sto pressen nærmest kollektivt på påtalemyndighetenes side og forlangte strengere straffer og skarpere justis.¹⁵⁵ 5. november 1945 dannet Einar Gerhardsen sin første regjering utgått av Arbeiderpartiet alene, dette var kun noen få dager etter artikkelen i Arbeideravisa ble trykket.¹⁵⁶

11/7-1945 samlet styret seg i både Løkken Grubearbeiderforening og Orkanger Arbeidsmannsforening for å diskutere de forskjellige forholdene i Orklakonsernets ledelse under krigen.¹⁵⁷ Der ble de enige om at foreningene skulle arbeide med saken og utarbeide en redegjørelse som skulle sendes over til landskommisjonen. I tillegg til det offentlige rettsoppgjøret ble det i en rekke organisasjoner satt i gang en intern gransking av medlemmenes forhold under krigen, dette skjedde også i Norges Industriforbund der direktør Kiær satt i eksportindustrigruppens styre.¹⁵⁸ Det ble også besluttet å ikke gå offentlig ut med saken, da dette kunne skade saken og motstanderen kunne legge opp sitt forsvar.¹⁵⁹

Likevel ble det trykket en artikkel om forholdene ved Løkken Gruber 31. oktober 1945, og om Orkla Metal A/S dagen etter. Dette var trolig en reaksjon på gjengivelsen av Orklas redegjørelse til aksjonærene, som i midten av september samme år ble trykket i Avisa Sør-Trøndelag.

[...] hva som har beskjeftiget bolagets ledelse mer enn selve driftsoverskuddets størrelse har vært å berge gruben og dens malmbeholdninger fra hensynsløs utnyttelse fra okkupasjonsmaktens side.¹⁶⁰

I denne artikkelen blir bedriften positivt fremstilt, og det fortelles om alt det Orkla har gjort for å unngå at gruvene skulle havne i okkupasjonsmaktens hender. Det kan tenkes at arbeiderne ble meget provosert av det Avisa Sør-Trøndelag trykket om Løkken gruber, og derfor sendte de selv inn en artikkel i Arbeideravisa som omhandlet både forholdene ved Løkken gruber og Orkla Metall A/S. Grubearbeiderforeningen på sin side går hardt ut mot navngitte personer i ledelsen og det blir rettet skarp kritikk mot ingeniør Okkenhaug og vaskerisjef Otto Tangen i tillegg til direktør Kiær. Fra Orklas side hevdes det at det måtte være disiplin på arbeidsplassen.¹⁶¹

¹⁵⁴ Hagen, *Oppgjørets time: om landssvikoppgjørets skyggesider*, 59.

¹⁵⁵ Hagen, *Oppgjørets time: om landssvikoppgjørets skyggesider*, 59.

¹⁵⁶ Hagen, *Oppgjørets time: om landssvikoppgjørets skyggesider*, 62.

¹⁵⁷ SAT/AAT-0105/A/Aa/L0010 Felles styremøte 11. juli 1945

¹⁵⁸ Jan Didriksen, *Industrien under hakekorset* (Oslo: Universitetsforlaget, 1987), 145.

¹⁵⁹ SAT/AAT-0105/A/Aa/L0010 Felles styremøte 11. juli 1945

¹⁶⁰ Sør-Trøndelag, "A/B ORKLA GRUBER under krigen," (14. september 1945).

¹⁶¹ Arbeideravisa, "Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen."

Artiklene i dagspressen i den senere tid, først og fremst dr. C. W. Carstens foredrag i Norsk Kjemisk Selskap og senere Orkla Grube- A/B`s redegjørelse til aksjonærene om gruedrifta under krigsårene må etterlate en flau smak i munnen på bedriftsledelsen når kjensgjerningene om de virkelige forhold blir trukket fram.¹⁶²

Etter artikkelen fra Løkken grubearbeiderforening var mottatt av Arbeider-avisen fikk de besøk av bergmester Kvalheim, som forsøkte å hindre at artikkelen ble trykket. Ole Øisang som var redaktør skriver at en offentliggjøring av forholdene ville skade eksport- og avsetningsmulighetene alvorlig.¹⁶³ Avisen så det som sin plikt å varsle foreningen om dette, men de ønsket likevel å trykke artikkelen, som var foreningens ønske. Han påpekte samtidig at foreningen burde vurdere å sende artikkelen til Industrienes granskningskomite, og at man i Arbeider-avisen kunne sette inn ei kort melding om at det under krigen hadde vært flere beklagelige forhold ved verket, og at det er sendt en fremstilling av saken til Industriens granskningskomite. Styret hadde på sin side allerede bestemt seg for at de skulle holde fast på at artikkelen skulle inn i Arbeider-avisen på et tidligere styremøte.¹⁶⁴ Det var på den andre siden delte meninger fra medlemmene om den skulle trykkes med engang eller ikke, et av forslagene som var oppe under et medlemsmøte 18. oktober 1945 var å utsette saken slik at den kunne drøftes med forbundets nestformann.¹⁶⁵ Referatet etter medlemsmøtet 18. oktober 1945 er mangelfullt og det er ikke eksplisitt skrevet hva som ble avgjørelsen om artikkelen som skulle sendes inn.¹⁶⁶ Siden neste møte i foreningen ble avholdt etter at artikkelen ble trykket er det sannsynlig at medlemmene godtok at den skulle trykkes med engang, imidlertid kan det også hende at styret tok ei avgjørelse på at den skulle sendes inn til Arbeideravisa snarest.

Det er sentralt at det også ble en gransknings sak ut av artikkelen etter den kom på trykk i Arbeideravisa, dette ble starten på granskningen og etterforskningen mot Orkla og direktør Kiær. Det er viktig å påpeke at det startet som to forskjellige etterforskningssaker. Sak 1, dreide seg om «Orkla konsernets virksomhet under krigen», mens den andre saken dreide seg om direktør Kiærs pengebidrag til Nasjonal Samling.¹⁶⁷ Disse to tiltalene blir under vitneavhørene sammenslått til en tiltale. Dag Tangen beskriver at etterforskningen var preget av påstand mot påstand, og det kan virke som om vitneprovne i noen grad tar farge av hvordan vitnene tenker om egen fremtid. Peter Deinbolls¹⁶⁸ skjebne var kjent for arbeiderne, og bidro trolig ikke til at vitnene fortalte alt de visste.¹⁶⁹ Saken ble henlagt 19. mars 1946 etter bevisets stilling.¹⁷⁰ Henleggelsen var tildeles begrunnet med tre vitneutsagn som samsvarte med direktør Kiærs

¹⁶² Arbeideravisa, "Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen."

¹⁶³ SAT/AAT-0105/F/L0001 Brev fra redaktør Ole Øisang til Løkken grubearbeiderforening

¹⁶⁴ SAT/AAT-0105/A/Aa/L0010 styremøte 21/10-45

¹⁶⁵ SAT/AAT-0105/A/Aa/L0010 Medlemsmøte 18/10-1945

¹⁶⁶ SAT/AAT-0105/A/Aa/L0010 Medlemsmøtet 18/10-1945

¹⁶⁷ Tangen, *Orkla og krigen*, 349.

¹⁶⁸ Peter Deinboll sr. bidro til informasjon til sabotørene under krigen og måtte flykte til Sverige, da han meldte seg til arbeid hos Orkla igjen etter fikk han ikke fortsette i jobben. Det tok nesten seksti år før Deinboll-familien fikk en beklagelse fra Orkla for at Peter Deinboll sr. ikke fikk gjenoppta arbeidet i selskapet.

¹⁶⁹ Tangen, *Orkla og krigen*, 348.

¹⁷⁰ SAT/AAT-0105/F/L0001 Brev fra Trondheim politikammer til Løkken grubearbeiderforening

fremstilling.¹⁷¹ Dag Tangen er kritisk til henleggelsen av saken og beskriver at alle utsagnene bygger på rapporten fra overingeniør Borchgrevink og ikke på de andre vitnenes kjennskap til forholdene, i tillegg til at flere av vitnene fikk lese denne rapporten før de forklarte seg.¹⁷²

For å tydeliggjøre hvilke sosialdisiplinerende tiltak som arbeiderne mente at Orkla brukte mot dem under andre verdenskrig har jeg samlet begrepene som er brukt i Arbeideravisartikkelen fra høsten 1945 inn i en tabell. I tabell 4 ser man i venstre kolonne begreper som blir brukt i artikkelen i Arbeideravisen, mens i høyre kolonne er et eksempel på en setning der begrepet er brukt. Noen begreper forekommer kun én gang, mens andre begreper forekommer flere ganger. Frekvensen i bruken av begrepene er ikke med i tabellen.

Tabell 4: Sosial kontroll ved Løkken Gruber.

Sosial kontroll ved Løkken Gruber	
<i>Begreper som blir brukt</i>	<i>Setningen der begrepet blir brukt</i>
Inndragelse av rasjoneringskort	og overfor den arbeider som ikke innfridde de forventninger bedriftsledelsen stilte til ham, ble straffebestemmelser satt ut i livet i form av inndragning av tobakkskort, brødkort, fettkort osv., [...]
Trekk i lønn	[...] og ved eventuelt skoft, ble de straffet på pungen.
Satt ut kontroll	Således ble det satt ut kontroll for at arbeiderne ikke skulle gå fra arbeidet for tidlig, være borte for lenge til frokost osv.
Arbeidstempoet ble presset opp	Gamle arbeidere påstår at arbeidstempoet aldri er presset slik opp og forsert som under de fem krigsårene.
Arbeidskontroll	I borsmia var det f. eks 6 dagers total arbeidskontroll.
Beskyldt for skoft	Det hendte også ved flere anledninger at borsmedene ble tatt hårdt i skole og beskyldt for «bolsing».
Kontrollrunde av arbeidstiden	Kontrollrunden av vaktmannskapene tok ingeniøren oftest til slike tider at han kunne kontrollere at arbeidstiden ble overholdt.
Premiering av arbeidsvilje	Det ble innført premiering i form av tobakk og tobakksmerker for de arbeidere som viste seg mest arbeidsvillig, [...].
Klipp i rasjoneringskort	[...], da det ble foretatt klipp av mel- og smør-merker.
Trusler	[...], møtte ingeniør Okkenhaug opp og truet arbeiderne til å vende tilbake til arbeidsplassen [...]
Daglig press	Han drev daglig press, [...]
Trakassering	[...] fikk herunder god hjelp av formennene for å trakassere den som søkte å holde arbeidernes vilkår oppe.
Krav om disiplin	Det hevdes fra bolagets side at det må være disiplin på arbeidsplassen [...]

¹⁷¹ Tangen, *Orkla og krigen*, 348-49.

¹⁷² Tangen, *Orkla og krigen*, 349.

Kapittel 5 – Trusler og inndragelse

På starten av andre verdenskrig ble matsituasjonen raskt dårligere. Det ble vanskelig å få tak i enkelte matvarer, og rasjonering av matvarer ble raskt et faktum. I artikkelen i Arbeideravisa fra høsten 1945 påstår arbeiderne at de ble utsatt for både trusler og inndragelse blant annet med klipp i rasjoneringskortene sine om de gjorde noe som ledelsen ikke likte, blant annet ved for tregt arbeidstempo eller skoft. Inndragelse av julegratialet skal også ha forekommet ifølge arbeiderne. Et gratiale er en gave til en ansatt, en slags bonus. I dette tilfellet så er det en bonus som arbeiderne fikk utbetalt før jul, derav navnet julegratialet.

Da ettermiddagsskiftet som arbeidet kvelden før 1. mai 1943 ville slutte kl. 22, to timer for tidlig møtte ingeniør Okkenhaug opp og truet arbeiderne til å vende tilbake til arbeidsplassen under trusel om at de mistet julegratialet samt tobakkmerker. To arbeidere sluttet likevel, og de ble siden straffet med inndraging av tobakkmerker for april.¹⁷³

Matsituasjonen under okkupasjonen kan deles inn i to perioder, fra 1940-1942 og fra 1942 frem til frigjøringen. Fra våren 1940 frem til høsten 1942 ble matsituasjonen raskt dårligere, den ene etter den andre matvaren forsvant fra markedet og ble etter hvert rasjonert for at varene som fantes skulle bli fordelt og for å unngå hamstring.¹⁷⁴ Det første året ble det innført rasjonering på alle importerte matvarer og brød, fett, sukker, kaffe, kakao, sirup og kaffeerstatning. Det andre året ble all slags kjøtt og flesk, egg, melk og melkeprodukter rasjonert på samme måte. Og i løpet av sommeren 1942 ble rasjoneringen utvidet til å gjelde poteter og alle slags grønnsaker. Også tobakk ble rasjonert, menn hadde dobbelt så stor tobakksrasjon som kvinner.¹⁷⁵

Rasjoneringsskortene var et slags klippekort som gav rett til å kjøpe en viss mengde av et spesielt matslag. Rasjonene varierte etter alder, kjønn og var tilpasset spesielle behov for eksempel hos gravide og mennesker med hardt fysisk arbeid. Gruvearbeiderne hadde fått en ekstra tobakksrasjon. De som arbeidet nattskift, hadde en periode en ekstra rasjon på kaffe. Men det var flere arbeidsgrupper som ønsket seg en større rasjon, i juni 1943 mottok grubearbeiderforeningen et rundskriv fra Norsk Arbeidsmandsforbund. De hadde fått en rekke henvendelser fra forbundets avdelinger om å medvirke til en økning av tobakksrasjoneringen for anleggsarbeidere, tunellarbeidere, veiarbeidere og andre tungarbeidergrupper.¹⁷⁶ Forbundet sendte en henvendelse til Næringsdepartementet og fikk avslag på en økning i tobakksrasjonen til disse arbeidsgruppene.

Rasjoneringsskortene var personlig og kunne ikke overdras eller selges til andre. Rasjoneringen skulle hindre hungersnød blant befolkningen, men selv om rasjoneringen skulle til hver enkelt husholdning for at matsituasjonen skulle bli mest mulig rettferdig var det ikke alltid tilfelle at arbeiderne fikk hele rasjonen sin.¹⁷⁷ Arbeiderne i Orkla hevder at fravær både på grunn av sykdom og skoft ble hardt slått ned på. Disse kunne vente seg klipp av mel- og smørmerker.¹⁷⁸

¹⁷³ Arbeideravisa, "Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen."

¹⁷⁴ Guri Hjeltnes, *Hverdagsliv i krig: Norge 1940-45* (Oslo: Aschehoug, 1987), 100-01.

¹⁷⁵ Hjeltnes, *Hverdagsliv i krig*, 100-01.

¹⁷⁶ SAT/AAT-0105/F/L0001 Rundskriv nr. 18

¹⁷⁷ Hjeltnes, *Hverdagsliv i krig*, 100-01.

¹⁷⁸ Arbeideravisa, "Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen."

Følgene av å få klippet i rasjoneringskortet sitt kunne være katastrofale, mange av de som arbeidet for Orkla hadde familie og dermed hadde flere munnar å mette enn bare sin egen. Dermed gikk det ikke kun utover en selv om man ønsket å protestere mot Orklas avgjørelser og ønsker om arbeidstempo uten at det gikk utover resten av familien. Samtidig kunne de arbeiderne som var mest arbeidsvillige, og holdte arbeidstempoet oppe vente seg goder i form av tobakksmerker.¹⁷⁹

De fleste var i stor grad avhengige av sine rasjoneringskort, selv om også mange brukte hagen til å dyrke noe selv. Det å kunne bruke rasjoneringskortene mot arbeiderne var en måte å skape sosial kontroll. Arbeiderne visste at for at de skulle beholde sine rasjoner måtte de arbeide i det tempoet som Orkla ønsket, og Orkla fikk det som de ville med at de kunne holde tempoet oppe. Om ikke arbeiderne arbeidet etter Orklas ønsker vanket det represalier i form av mindre mat eller mindre tobakk. Samtidig kunne de som ønsket mer tobakk skaffe seg dette ved å arbeide enda hardere. Dette ble en form for belønningssystem, men også et system som kunne straffe arbeidstakerne om det skulle være nødvendig. I tillegg er det enkelt å klippe i andres rasjoneringskort uten at dette kan spores tilbake til Orkla, dermed er det liten sjanse for at dette kan bevises, med mindre dette er nedskrevet som en form for straff som Orkla kunne bruke ved normbrudd.

Julegratialet

12. desember 1942 ble det utsendt et forslag til regler for julegratialet fra Orkla grube AB. Julegratialet i Orkla grube AB skulle være et uttrykk for at arbeideren hadde gjort sin plikt overfor arbeidsgiver. Det skulle altså være en bonus til de arbeiderne som hadde arbeidet mest, og da uten særlig fravær. Utsendelsen av dette dokumentet kommer midt i desember og da mest sannsynlig rett før julegratialet skulle utbetales.¹⁸⁰

Dokumentet inneholder forslag til regler for julegratialet, og da spesifikt rundt skoft. Skoft er ugyldig fravær fra jobb. Dette kan være fravær som ikke var avtalt eller forklares. Skoft kunne også ha vært sykefravær, men da uten legeattest. Det er også grunn til å tro at kanskje enkelte skoftet som en stille protest mot Orkla og okkupasjonsmakten. Dette skrevet inneholder dermed ikke alle reglene for julegratialet, men det vises til et annet skriv med navn *avtale om julegratiale 28/10 1941*. Det er derfor mest sannsynlig en rekke andre regler og forhold som bestemmer størrelsen på julegratialet og hvilke regler som arbeiderne må forholde seg til for å kunne få utbetalt fullt gratiale. At dette forslaget til regler er sendt ut i desember 1942 kan også tyde på at Orkla har hatt problemer med skoft det seneste året, og dermed så at det var behov for å stramme inn på julegratialet for å holde arbeiderne på jobb.

Det er stor grunn til å tro at julegratialet var viktig for de ansatte, og da spesielt under okkupasjonstiden, da det ellers var trangt økonomisk på grunn av økte priser. Derfor var det å trekke i julegratialet en måte Orkla grube AB kunne gjøre for å sikre seg at arbeiderne holdt seg på arbeidsplassen under hele skiftet sitt. For å få fullt julegratiale, som i 1942 utgjorde 170 kroner, måtte man ha minst 1200 timer sammenhengende

¹⁷⁹ Arbeideravisa, "Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen."

¹⁸⁰ SAT/AAT-0105/F/L0001 Forslag til regler for utdeling av julegratialet fra Bolaget

arbeidstid i året.¹⁸¹ Om man skoftet kunne man forvente at det ble trukket i gratialet: «Når skoft overskrider 3 dager for de første 11 mndrs. arbeidstid i året, trekkes for hvert overskytende skofteskift 1/10 av julegratialet.»¹⁸² Arbeidet man derimot veldig bra kunne man få en ekstra bonus.

Tabell 5: Gjennomsnittlig arbeidstimer pr. år i bergverk.¹⁸³

År	Gjennomsnittlig arbeidstakere	Sum arbeidstimer	Gjennomsnittlig arbeidstimer pr. arbeidstaker
1939	659	1 423 976	2 161
1940	482	1 119 908	2 323
1941	671	1 504 282	2 242
1942	730	1 544 352	2 116
1943	775	1 627 753	2 100
1944	757	1 529 508	2 020
1945	466	898 796	1 929
1946	502	1 066 127	2 124

1200 timer arbeidstid i året er mindre enn det som jobbes i dag der et årsverk regnes som 1750 ekskludert ferie. På 1940-tallet ble det arbeidet vesentlig mer. I tabell 5 har jeg samlet Statistisk Sentralbyrå sin statistikk fra årene 1939-1946. Her ser man at et gjennomsnittlig årsverk i bergverksindustrien ligger like over 2000 timer i året. Noe ikke er så rart da det på 40-tallet enda var 48-timers arbeidsuke. Dette vil si at arbeiderne som ønsket julegratialet måtte jobbe litt over halv stilling for å kunne få dette utbetalt, samtidig som de ikke skoftet eller gjorde andre handlinger som gjorde at de fikk trekk i gratialet.

At trekk i julegratialet på grunn av skoft har forekommet under krigsårene har nok med stor sannsynlighet skjedd. Påstanden om at de ble trukket 17.50 kr av gratialet etter tre dager skoft er også naturlig da 1/10 av 170 kr er 17 kr. Det som er vanskelig å si noe om er hvorfor arbeiderne skoftet, om det var udokumentert sykefravær eller om det rett og slett var skulk.

Lønn

Arbeiderne mente at arbeidslønningene ved Orkla hadde vært på et lavmål under hele krigen og sto ikke i noe som helst forhold til prisstigningen som fant sted. Arbeiderne brukte forhandlingsrommet de hadde via Løkken grubearbeiderforening. Selv om arbeiderne med fagforeningen forøkte å forhandle lønn var det ofte lite nytte. Samtidig hadde alternativet til å ikke hatt jobb vært verre, der man risikerte å bli omdirigert til en

¹⁸¹ SAT/AAT-0105/F/L0001 Forslag til regler for utdeling av julegratialet fra Bolaget

¹⁸² SAT/AAT-0105/F/L0001 Forslag til regler for utdeling av julegratialet fra Bolaget

¹⁸³ Statistisk sentralbyrå, *Norges bergverksdrift 1939* (Oslo: Aschehoug & CO, 1941); Statistisk sentralbyrå, *Norges bergverksdrift 1940* (Oslo: Aschehoug & CO, 1941); Statistisk sentralbyrå, *Norges bergverksdrift 1941* (Oslo: Aschehoug & CO, 1942); Statistisk sentralbyrå, *Norges bergverksdrift 1942* (Oslo: Aschehoug & CO, 1943); Statistisk sentralbyrå, *Norges bergverksdrift 1943* (Oslo: Aschehoug & CO, 1945); Statistisk sentralbyrå, *Norges bergverksdrift 1944* (Oslo: Aschehoug & CO, 1946); Statistisk sentralbyrå, *Norges bergverksdrift 1945* (Oslo: Aschehoug & CO, 1947); Statistisk sentralbyrå, *Norges bergverksdrift 1946* (Oslo: Aschehoug & CO, 1948).

mye dårlige betalt jobb en annen plass. Dessuten eide Orkla stort sett alle boligene til de fleste arbeiderne, og dermed risikerte mange også å miste boligen for seg selv og familien om man ikke hadde arbeid i Orkla.

Som kjent har det vært gjort gjentatte forsøk på å få lønnsøkning som følge av prisstigningen, men hittil forgjeves. Landsorganisasjonen arbeider stadig med spørsmålet.¹⁸⁴

Løkken grubearbeiderforening startet i 1939 med å se på et ønske om økt lønn som følge av prisstigningen under krigen. Prisstigningen startet allerede i Europa etter krigens utbrudd 1939, og dette rammet også prisene på forbruksvarer i Norge.¹⁸⁵ Foreningen behandlet et forslag om lønnskompensasjon som riksmeglingsmannen hadde fremskaffet etter at LO hadde krevet forhandlinger. Forslaget gikk ut på at i alle tariffen skulle mannlige og kvinnelige ansatte gis et tillegg på henholdsvis 12 og 8 øre per time.¹⁸⁶

I 1940 ble driften i gruva stanset en periode som følge av krigsforholdene.¹⁸⁷ Dermed ble arbeidsforholdet mellom Orkla og arbeiderne avbrutt, dermed ble også ferieopptjeningstiden avbrutt, og arbeiderne hadde ikke tariffmessig krav på ferie eller feriegodtgjørelse samme år.¹⁸⁸ Orkla besluttet frivillig og uten å være tariffoppliktet å utbetale feriegodtgjørelse slik at feriegodtgjørelsen ble beregnet på grunnlag av fortjenesten de siste seks månedene.¹⁸⁹ I tillegg til å betale ut feriepengene, fikk arbeiderne også økonomisk støtte, samt sikring av livsnødvendigheter og brensel fra Orkla. Dette var grubearbeiderforeningen takknemlig for og etter en enstemmig beslutning under et medlemsmøte i foreningen tidlig i desember samme år ble det gitt en stor takk sammen med julehilsningen til Direktør Kiær.¹⁹⁰

Retningslinjene i lønnspolitikken var fastsatt med medvirkning av nazi-tyske myndigheter, og etter disse reglene var ikke lønnsøkning tillatt med mindre lønna i det enkelte tilfelle var uforholdsmessig lav i forhold til lønnen i lignende stillinger.¹⁹¹ I en avskrift av et brev fra Sosialdepartementet blir både reglene for lønnsøkning og forskriften av 23. mai 1940 beskrevet. En bedrift tar opp forhandlinger med arbeiderne eller funksjonærene når disse krever endringer av lønns eller arbeidsvilkår. Blir det oppnådd enighet under forhandlingene skal avtalen sendes til kretsmeglingsmannen. Gjelder avtalen lønnsøkning sender han saken videre til sosialdepartementet med sin innstilling, den blir fra Sosialdepartementet lagt frem for Reichkommissariatet til uttalelse. Blir partene ikke enige må det mekles, og saken går deretter til Sosialdepartementet til endelig avgjørelse etter samråd med Reichkommissariatet.¹⁹²

Også i 1941 var det et nytt forsøk på å heve lønnen, og i mai 1941 kom det første store tariffoppgjøret mellom arbeiderne og ledelsen. Samtlige foreninger på Løkken og

¹⁸⁴ SAT/AAT-0105/F/L0001 Avskrift brev fra Sosialdepartementet 26. april 1941

¹⁸⁵ Ryen, "Orkla under den 2. verdenskrig," 78.

¹⁸⁶ SAT/AAT-0105/J/L0001 Beretning 1939

¹⁸⁷ Lødrup, "Merkantil utvikling 1904-1954," 327.

¹⁸⁸ SAT/AAT-0105/F/L0001 Protokoll møte 11. juni 1940

¹⁸⁹ SAT/AAT-0105/F/L0001 Protokoll møte 11. juni 1940

¹⁹⁰ SAT/AAT-0105/ A/Aa/L0010 Brev til Orkla Grube AB 12. desember 1940

¹⁹¹ SAT/AAT-0105/F/L0001 Avskrift brev fra Sosialdepartementet 26. april 1941

¹⁹² SAT/AAT-0105/F/L0001 Avskrift brev fra Sosialdepartementet 26. april 1941

Orkanger gikk sammen om kravet.¹⁹³ Bakgrunnen for møtet var tarifforslaget som Orkla hadde kommet med tidligere. De ville gi et tillegg på 5 øre per time til de arbeiderne med en timelønn under 1,25 kr og et tillegg på 3 øre for de med lønn mellom 1,25 kr og 1,36 kr per time.¹⁹⁴ Samtidig ble det gitt et tilbud om et månedlig tillegg på 2 kr for mann, hustru og barn under 18 år. Dette var ikke et bra nok tilbud for arbeidsforeningene. Kravet fra arbeiderforeningene var et tillegg på 25 øre for de med lønn under 1,45 kr per time, og 20 øre for de med lønn over 1,45 kr per time. I oktober 1941 ble Orkla og arbeiderforeningene enige om en timelønn som også inkluderte dyrtidstillegget på 8 øre per time.¹⁹⁵

I årsberetningen for 1941 skriver foreningen de ikke hadde hatt noen særlige saker av betydning dette året bortsett fra saken angående lønnsøkningen.¹⁹⁶ Saken om lønnsøkningen hadde gått over store deler av året, og foreningen peker på at de hadde gjort så mye som foreningen kunne gjøre i en sånn tid. Det var lokale forhandlinger om direkte lønnsøkning, forslag om andre økonomiske forordninger for å oppnå en slags kompensasjon for prisstigningen, lønnsforhandlinger der riksmegleren, en representant for arbeidsgiverforeningen og daværende formann fra foreningen eget forbund var til stede under forhandlingene. Ved de endelige forhandlingene i Oslo for alle bergverk ble det gitt tillatelse for at Orklas vedkommende kunne gi en gjennomsnittlig lønnsvekst på 4,7 øre per time. Det ble også ved senere lokale forhandlinger bestemt at det skulle gis en progressiv forhøyelse, der de med minst lønn skulle få størst tillegg.¹⁹⁷

I beretningen for 1942 ble saken angående 100% tillegget for lørdags ettermiddags-skiftet for reparatørene i Vaskeriet fremhevet som en viktig sak foreningen hadde arbeidet med det siste året. Reparatørene i Vaskeriet var en liten gruppe arbeidere, og foreningen trekker frem at det ikke hadde vært noe større økonomisk utgift for Orkla om 100% tillegget hadde blitt innført. Foreningen måtte likevel arbeide mye med saken, der saken ble behandlet under flere møter, samt at det hadde vært korrespondert med forbundet flere ganger før ordningen kom i orden.¹⁹⁸ Orkla mente at 100% tillegget for ettermiddagsskiftet ikke var lovlig, siden det ikke var tariffhjemlet. Resultatet av forhandlingene ble at skiftarbeiderne fikk inndratt 100% tillegget for de som arbeidet lørdags ettermiddag, men på grunn av forholdene ønsket Bolaget og gi et lønnstillegg på åtte øre per time.¹⁹⁹

Det er ingen tvil om at foreningen hadde arbeidet mye med lønsspørsmålet mellom 1940-42, men etter 1942 ble det mindre lønnsforhandlinger enn tidligere. Grubearbeiderforeninga sammen med LO fikk igjennom lønnsøkninger flere ganger i løpet av krigen, selv om det kanskje ikke alltid var like mye som arbeiderne og foreningene selv håpet på. Samtidig kan det være at arbeiderne følte på at de hadde mindre kjøpekraft fordi de ikke hadde mulighet til å kjøpe de samme varene eller kjøpe like mye som før krigen på grunn av rasjoneringen. Arbeidslønningene til arbeiderne ved

¹⁹³ SAT/AAT-0105/A/Aa/L0010 Fellesstyremøte 16/5-41

¹⁹⁴ SAT/AAT-0105/A/Aa/L0010 Fellesstyremøte 16/5-41

¹⁹⁵ Ryen, "Orkla under den 2. verdenskrig," 79.

¹⁹⁶ SAT/AAT-0105/J/L0001 Beretning 1941

¹⁹⁷ SAT/AAT-0105/J/L0001 Beretning 1941

¹⁹⁸ SAT/AAT-0105/J/L0001 Beretning 1942

¹⁹⁹ SAT/AAT-0105/A/Aa/L0010 Medlemsmøte 3. desember 1942

Orkla lå under det nasjonale gjennomsnittet for bergverk de samme årene.²⁰⁰ Det er nok også derfor foreningen i 1941 ba om 20 og 25 øre lønnsøkning, med en slik økning hadde de ansatte hatt tilnærmet nasjonal gjennomsnittslønn.

Overtidsarbeid

I 1919 ble åttetimers arbeidsdag lovfestet. Siden lørdagsarbeid fortsatt var vanlig, var antall arbeidstimer i uka 48.²⁰¹ 48 timers arbeidsuke var også nedskrevet i arbeidsreglementet som var gyldig fra 1939, reglementet beskriver også at den alminnelige daglige arbeidstiden skulle være 9 ¼ time på hverdager og 6 timer på lørdag. Ved todagersskift skulle arbeidstiden være 8 timer daglig.²⁰² For at arbeidet i gruva skulle bli gjort unna på kortest mulig tid og at okkupasjonsmakten skulle få det de ønsket raskets mulig, hevdes det fra arbeiderne at overtidarbeid var praktisert i stor utstrekning.

Arbeiderne hevder også at det var mer overtidarbeid under krigen enn før, og ved stopp ble alt gjort for å holde hjulene i gang hurtigst mulig. «Blant vaskeriets og verkstedets arbeidere hadde man til sine tider opp til 100 timers arbeidsuke, og dette pågikk i flere måneder.»²⁰³ Spørsmålet er hva skjedde om arbeiderne ikke ønsket å arbeide overtid. Ble de truet til å arbeide likevel? Hva ble det truet med, oppsigelse, klipp i rasjoneringskort, inndragelse av julegratialet?

Driftssjef ved Chr. Salvesen & Chr. Thams Communications AS Thor Andreas Tangen var 29. november 1945 i avhør for å forklare seg om forholdene ved Salvesen & Thams som kommer frem i artikkelen i Arbeideravisa. Salvesen & Thams drev på denne tiden Thamshavnbanen som transporterte kis fra Løkken til smelteverket på Thamshavn og D/S «Orkla». Selv om Tangen ikke kommenterer forholdene på Løkken Verk, kan man anta at forklaringene der ikke hadde vært særlig ulik siden Chr. Salvesen & Chr. Thams Communications AS er datterselskapet til Orkla Grube-Aktiebolag. De har dermed samme ledelse, med Thorry Kiær som direktør.²⁰⁴

I avhøret forteller driftssjef Thor Andreas Tangen at okkupasjonsmakten rett som det var forlangte overtidarbeid og arbeid på helligdager. Han prøvde selv å avverge dette, noe han påstår lyktes de aller fleste gangene. Men noen ganger lyktes det ikke, og han måtte gi ordre om arbeid. Driftssjef Thor Andreas Tangen beskriver videre at en del arbeidere nektet overtiden og nektet å møte.²⁰⁵

Ved den ordinære arbeidstiden var det flere arbeidere som brukte tiden på å spille kort i spisebrakken eller sove. Samtidig som hele området var bevoktet av SS-vakter. SS-vaktene rapporterte ifølge driftssjef Thor Andreas Tangen alle mulige ting til sine

²⁰⁰ Statistisk sentralbyrå, *Arbeidslønninger i industrien: 1942* (Oslo: Aschehoug & CO, 1945).

²⁰¹ *Arbeidsmiljøloven*, red. Odd Friberg (Tanum-Norli, 1980), 12.

²⁰² MIST/OI-6006/E/Ea/L0023 Arbeidsreglement for funksjonærer og arbeidere fra 1939

²⁰³ Arbeideravisa, "Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen."

²⁰⁴ Thor Andreas Tangen, "Transportvesen og kraftforsyning," i *Løkken Verk: en norsk grube gjennom 300 år*, red. Hans P. Lødrup (Trondheim: F. Bruns bokhandls forlag, 1954).

²⁰⁵ MIST/OI-6006/E/Ea/L0120 Avhør av Driftssjef Tangen 29/11-1945

overordnede som igjen gikk til driftssjef Thor Andreas Tangen for å kreve forklaring om forholdene, uansett dag eller natt. Driftssjef Thor Andreas Tangen beskriver at han til slutt, etter å ha brukt opp alle tenkelige og brukbare argumenter måtte tilkalle tillitsmennene og forklare dem om forholdene.²⁰⁶ I avhøret fremstår Driftssjef Tangen som tidvis sympatisk ovenfor sine arbeidere, og viser til at han forsto at arbeiderne ikke hadde lyst til å arbeide, men at det kunne få de alle i vanskeligheter om de valgte å ikke arbeide da de ble beordret til det.

«Tiltross for at v. [Driftssjef Thor Andreas Tangen] under de da rådende forhold løp en risiko dermed, meddelte v. dem, at v. fullt ut sympatiserte med det nedsatte arbeidstempo, men v. m tte dog forlange – enten det var krig eller ikke – orden og disiplin på arbeidsplassen, og at folkene ialfall «holdt i spaden» (lot som de arbeidet) Hvis de ikke gjorde det, vilde vi alle få vanskeligheter.»²⁰⁷

Litt senere i avhøret forteller driftssjef Thor Andreas Tangen at for at man skal klare å holde en bedrift sammen må det være orden og disiplin på arbeidsplassen. Folk som gjentatte ganger skoftet, ble borte fra arbeidet uten varsel og folk som la seg til å sove i arbeidstida, var udisiplinerte og lignende ble avskjediget. Dette ville ifølge driftssjef Thor Andreas Tangen skaffet bedriften vanskeligheter.²⁰⁸ Dette kan på mange m ter tolkes som litt selvmotsigende. På en side sier driftssjef Thor Andreas Tangen at så lenge arbeiderne «holder i spaden» ville det ikke skaffe bedriften problemer, f r han sier at arbeidere som var udisiplinerte ville bli oppsagt. Noe som kan tolkes som at det likevel var problematisk at arbeiderne ikke arbeidet i et visst tempo, og at det å «holde i spaden» likevel ikke holdt mål. Som nevnt tidligere fortalte driftssjef Thor Andreas Tangen at det var flere arbeidere som nektet å møte til overtid. Man kan tenke seg at dette ble sett på som skoft, og dermed etter hvert ville dette bli en oppsigelsesgrunn.

Ut fra Orkla Metall A/S sin driftssjef Thor Andreas Tangen forklaringer under rettsaken har det nok vært bruk av overtid under krigen. Det samme forklarer også arbeiderne, de er mer spesifikke i sin uttalelse og mener at det tidvis har vært 100 timers arbeidsuker. Men uten at man går inn å studere timelister er det vanskelig å si i hvilken grad overtid som har blitt brukt. Men et like stort spørsmål er i hvilken grad arbeiderne selv hadde medbestemmelse i dette. Hadde de muligheten til å takke nei til ekstra vakter? Ut fra driftssjef Thor Andreas Tangens forklaring kan det virke slik at arbeiderne ikke hadde noe valg når det kom til å arbeide overtid eller ikke, siden de som nektet å møte til overtid etter hvert ville bli oppsagt. Det kan dermed tenkes at arbeiderne i sin uttalelse har riktig i at det måtte arbeides overtid under krigen også, men i hvilken grad det skjedde er vanskelig å svare på, da det ikke har lyktes for meg å finne timelister.

Fiskematkjøkkenet

Noe som var positivt for arbeiderne og som også trekkes frem i Arbeideravisartikkelen var opprettelsen av fiskematkjøkkenet. Her ble fiskemat og brensel levert ut til en redusert pris.²⁰⁹

²⁰⁶ MIST/OI-6006/E/Ea/L0120 Avhør av Driftssjef Tangen 29/11-1945

²⁰⁷ MIST/OI-6006/E/Ea/L0120 Avhør av Driftssjef Tangen 29/11-1945

²⁰⁸ MIST/OI-6006/E/Ea/L0120 Avhør av Driftssjef Tangen 29/11-1945

²⁰⁹ Arbeideravisa, "Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen."

I tillegg til fiskemat og brensel ble også andre næringsmidler som fisk og grønnsaker solgt til reduserte priser, men også melk, mel, kjøtt og hermetikk hadde Orklas ansatte mulighet til å kjøpe for en redusert pris.²¹⁰ For å kunne sikre forsyningen av fiskemat ble det opprettet et fiskematkjøkken med utleveringssteder på Løkken, Bjørnli og Thamshavn.²¹¹

[...] fiskemat til sterkt redusert pris utleveres til arbeiderne fra utleveringssteder på Løkken, Bjørnli og Thamshavn. Siden 22. februar i år [1942] har således den gjennomsnittlige daglige utlevering vært 409 kg. Hvilket svarer til ¼ kg. pr. mann pr. dag.²¹²

De lokale forholdene tillot ikke ombringelse av varm mat på arbeidsplassene. Disse var spredt over hele dalføret. Med utsalgsteder på Orkla Metall A/S på Orkanger og ved gruva på Løkken Verk med flere forskjellige avdelinger som Fagerlia og vaskeriet som noen eksempler. I tillegg var mange av arbeidsplassene på Løkken Verk under jorden i gruva, og det ble betydelig vanskeligere og mindre tilgjengelige å dele ut varm mat der. Ordningen med utlevering ble til under samarbeid med Orkla selv og arbeidernes tillitsmenn.²¹³ Reichkommisariatet ønsket også fiskematkjøkkenet hjertelig velkommen.²¹⁴

Men selv om fiskematkjøkkenet ble sett på som en positiv sak som ble opprettet var det ikke alle som var like overbevist. I et brev til fylkestillitsmann Bernhard Brekke jr. beskriver Kretstillitsmann T. H. Eie en ordning som ser meget pent ut på papiret, men i virkeligheten ikke er så god.²¹⁵ Det er Orkla som finansierte de forskjellige foretakene på Løkken, blant annet med Kooperativet som også hadde ansvaret for salget. Kundene hadde betalt med merker eller penger, alt ettersom hva forretningen skulle ha for det. Eie peker også på at arbeiderne hadde kjøpt kålrabi og gulerøtter med julegratialet sitt.²¹⁶ Eie er også kritisk til at Orkla under slutten av første verdenskrig hadde klart å bringe maten til arbeidsplassen, mens de nå mente det ikke gikk.²¹⁷

Opprettelsen av fiskematkjøkkenet kan ses på som en måte at Orkla skapte sosial kontroll. De styrte mye av arbeidernes arbeidsdager, og nå helt ned til hvilken type mat de fikk tak i. Samtidig kan opprettelsen av fiskematkjøkkenet være en måte å få de ansatte til å se positivt på bedriften, der bedriften bryr seg om deg og ditt indre liv, og ikke bare det som skjer på arbeidsplassen. Arbeiderne skal ha vært svært opphisset under krigen.²¹⁸ Dermed kan det også være at Orkla håpet at arbeiderne skulle være mindre opphisset om de så at bedriften valgte å gjøre noe positivt. Men også det at arbeiderne fikk i seg næringsrik og nok mat kan man også tenke seg at var et ønske fra Orkla sin side. Sunne og mette arbeidere har trolig mindre sjanse for sykefravær, enn

²¹⁰ SAT/AAT-0105/F/L0001 Brev fra Orkla til N.S. Faggruppeorganisasjon 24. april 1942

²¹¹ SAT/AAT-0105/F/L0001 Brev fra Orkla til N.S. Faggruppeorganisasjon 24. april 1942

²¹² SAT/AAT-0105/F/L0001 Brev fra Orkla til N.S. Faggruppeorganisasjon 24. april 1942

²¹³ SAT/AAT-0105/F/L0001 Brev fra Orkla til N.S. Faggruppeorganisasjon 24. april 1942

²¹⁴ SAT/AAT-0105/F/L0001 Brev fra Orkla til N.S. Faggruppeorganisasjon 24. april 1942

²¹⁵ SAT/AAT-0105/F/L0001 Brev fra T. H. Eie til Fylkestillitsmann Bernhard Brekke jr. 30. april 1942

²¹⁶ SAT/AAT-0105/F/L0001 Brev fra T. H. Eie til Fylkestillitsmann Bernhard Brekke jr. 30. april 1942

²¹⁷ SAT/AAT-0105/F/L0001 Brev fra T. H. Eie til Fylkestillitsmann Bernhard Brekke jr. 30. april 1942

²¹⁸ Arbeideravisa, "Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen."

om matmangelen hadde blitt stor og arbeiderne hadde blitt tvunget til å arbeide sultne. Samtidig var det tydelig at det var ikke alle som var like fornøyde med Orkla, som blant annet kretstillitsmann T.H. Eie, som også henter frem til at Orklas ledelse var likegyldig til den nye tiden; «Men når man kjenner ledelsen ved verket og dens innstilling til den nye tid [...]».²¹⁹ Det kan være at Eie ikke trodde på at fiskematkjøkkenet var opprettet i beste mening av selskapet, men kun for å få fornøyde arbeidere for å kunne øke produksjonen. Det at også Reichkommissariatet også er positive til innføringen av fiskematkjøkkenet kan være at de også ser at fornøyde arbeidere arbeider bedre enn misfornøyde arbeidere. Dermed vil også Nazi-Tyskland få mer av de produktene de ønsker uten at de må presse arbeiderne og risikere at arbeiderne blir vanskelige å ha med å gjøre. Avango (2005) påpeker også at en del av strategiene var valgt for å skape arbeidsfred. Arbeiderne vil med fiskematkjøkkenet få en sterk avhengighet til arbeidsgiveren sin.

Svarteboken

I artikkelen som er skrevet av Orkanger Arbeidsmannsforening fortelles det om ansatte som har blitt strøket fra arbeidslister: «Da De har vært meget borte fra arbeidet varsles De herved om at hvis dette fortsetter, blir De strøket av våre lister og anmeldt til Arbeidsformidlingen som utgått av tjeneste.» står det i et brev som en ansatt skal ha fått.²²⁰ Det er trolig at en del arbeidere faktisk ikke dukket opp til jobb slik de skulle, men samtidig så er ordbruken og trusselen i brevet tydelig på hvilke konsekvenser det vil få om man ikke følger ledelsens ordre. I det endelige brevet til arbeiderne som ble oppsagt på grunn av skoft står det: «Vi har ikke bruk for den slags folk og meddeler Dem herved at vi anser Dem som sluttet i vår tjeneste.»²²¹ Selv om det ikke foreligger like brev for Løkken Gruber kan man anta at noe av det samme skjedde der, siden Orkla Metal var datterselskapet til Orkla grube, og dermed delte de samme ledelse.

Man kan også tenke seg at en måte å skape sosial kontroll på under krigen var å true arbeiderne med oppsigelse, men det kan også hende at svarteboken var en del av truslene. Svarteboken var en utbredt form for å svarteliste arbeidere. Boken inneholdt en liste over arbeidere og funksjonærer som bedriften anså som problematiske og var uønsket i industrien. Svarteboken var utbredt på tidlig 1900-tallet, og Christian Salvesen var med og bidro til at den ble tatt i bruk i hvalindustrien på Svalbard.²²² Salvesen & Thams som selskapet til Salvesen het var et av datterselskapene til Orkla, dermed er det grunn til å anta at han også kunne påvirke Orkla til å innføre svarteboken i Orkla også. Man vet også at svarteboken eksisterte hos Hydro på tidlig 1900-tallet, samt på Sulitjelma fra 1894-1917.²²³ Det er likevel lenge mellom tidlig 1900-tallet og 1940. Om den var utbredt så sent er vanskelig å si, men selv om boken ikke eksisterte kunne fortsatt ryktene og truslene om at den eksisterer likevel bli brukt.

²¹⁹ SAT/AAT-0105/F/L0001 Brev fra T. H. Eie til Fylkestillsmann Bernhard Brekke jr. 30. april 1942

²²⁰ Arbeideravisa, "Forholdene ved Orkla Metall under krigen," (1. november 1945).

²²¹ Arbeideravisa, "Forholdene ved Orkla Metall under krigen."

²²² Gustafsson, "Icebound frontiers of exploitation," 267-68.

²²³ Svarteboken fra Sulitjelma er funnet og publisert på nett. Se arkivportalen: AIN/NA052/C/Ca/L0002

Liebesgaben

Artikkelen i Arbeideravisa kommer også med sterke anklager mot direktør Kiær. Han var i tillegg til å være direktør i Orkla medlem av styret i det Tysk-norske handelskammer i eksportindustrigruppens styre, i Oslo under krigen.²²⁴ Han hadde også invitert Reichskommissar Terboven på besøk i Kiærs bolig under hans besøk på Løkken i 1941. Det er også kommentert at Kiær, så vel som en del andre høyere funksjonærer ved Orkla hadde mottatt *Liebesgaben* direkte fra Tyskland.

Direktøren så vel som en del høyere funksjonærer ved bolaget har mottatt «Liebesgaben» direkte fra Tyskland. [...] Pakkene kom regelmessig og var adressert til hver enkelt av funksjonærene.²²⁵

Liebesgaben var gaver sendt fra okkupasjonsmakten til befolkningen og da ofte bedriftsledere og andre viktige personer.²²⁶ Disse gavene som ble sendt til lederne ved Orkla skal ha kommet regelmessig og var adressert til hver enkelt av funksjonærene. Også ledelsen i Orkla metall A/S skal ha mottatt Liebesgaben påstår arbeiderne, og at det var et bevis for at okkupasjonsmakten var fornøyd med produksjonen.²²⁷

Under krigen var det mange bedriftsledere og andre viktige personer som mottok slike gaver fra okkupasjonsmakten. I avhøret av driftssjef i Orkla Metal A/S Thor Andreas Tangen forteller at Orkla Grubers datterselskap i Stockholm, A/B Orklaprodukter, av og til kjøpte og sørget for å få varer til en del av selskapets funksjonærer. Disse pakkene inneholdt kaffe, sukker og annet som ikke var å få tak i. Flere av disse pakkene kom fra Tyskland og var merket med «Liebesgaben fra A/B Orklaprodukter, Stockholm».²²⁸ Det var ifølge driftssjef Thor Andreas Tangen kun slike pakker som ble mottatt av funksjonærene og ikke gaver fra Nazi-Tyskland. Hadde det vært gaver fra Nazi-Tyskland ville de ikke ha blitt mottatt påstår driftssjef Thor Andreas Tangen.²²⁹ Arbeiderne hadde riktig i at pakkene mange ganger kom fra Tyskland, men om de var fra okkupasjonsmakten eller om det faktisk var gaver tilsendt fra datterselskapet er vanskelig å si. Det er også betenkelig at selskapet i Stockholm måtte sende gaver fra Tyskland, kunne de ikke sendes direkte fra Sverige?

Selv om Liebesgaben ikke er sosial kontroll rettet mot arbeiderne direkte ble det fortsatt nevnt som et punkt i begge artiklene. Nazi-Tysklands bruk av Liebesgaben kan ses på som en måte å skape sosial kontroll over en rekke viktige personer, og i dette tilfellet over ledelsen Orkla. Det var mangel på en rekke varer under krigen, dermed var det å sende slike varer til en rekke viktige personer en måte å holde de der okkupasjonsmakten ønsket at de skulle være. Man kan dermed se at det ikke bare var Orkla som kontrollerte sine arbeidere med sosiale strategier, men Orkla ble utsatt for en rekke sosiale strategier selv om det var tilfellet at de mottok gaver fra okkupasjonsmakten.

²²⁴ Didriksen, *Industrien under hakekorset*, 176.

²²⁵ Arbeideravisa, "Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen."

²²⁶ Tangen, *Orkla og krigen*, 331.

²²⁷ Arbeideravisa, "Forholdene ved Orkla Metall under krigen."

²²⁸ MIST/OI-6006/E/Ea/L0120 Avhør av Driftssjef Tangen 29/11-1945

²²⁹ MIST/OI-6006/E/Ea/L0120 Avhør av Driftssjef Tangen 29/11-1945

Kapittel 6 – Drøfting og konklusjoner

Vi har under hele krigen trudd og håpet på at når denne tida kom, skulle deres forhold granskes av de rette instanser. Og nå er dagen kommet.²³⁰

Sitatet over er fra en transportarbeider som har skrevet en kort notis i Arbeideravisa 21. juli 1945.²³¹ Dette sitatet forteller noe om stemningen i Norge etter kapitulasjonen. Nordmenn var sinte og de som hadde gjort Norge urett skulle straffes. Det gjaldt også Orkla, da arbeiderne var av den oppfatning av at Orkla ikke hadde gjort noe for Norge under krigen, og heller ikke for arbeiderne som påsto at de fikk langt dårligere arbeidsforhold. De sosiale strategiene som Orkla brukte var kanskje en av årsakene til at arbeiderne følte på dårligere arbeidsforhold. Hvor hardt ble arbeiderne rammet av disse sosialdisiplinerende tiltakene? Hvordan reagerte de? Og hvor mange av påstandene fra artikkelen i Arbeideravisa er relevante? Har foreninga tatt for hardt i, og er det grunnen til at det etter kort tid ble stille?

De viktigste funnene

Ut fra en teoretisk forståelse av sosiale strategier og sosial kontroll har vi to former for sosial kontroll. Offentlige sanksjoner og uformelle sanksjoner. Ut fra funn i oppgaven fantes trolig begge formene for sosial kontroll i Orkla mellom 1940-45. De uformelle sanksjonene kan være vanskelig å bevise i ettertid, da de er uformelle og utøves i det daglige. Av uformelle sanksjoner som arbeiderne mente det fantes i Orkla var trusler en stor del av disse. Trusler om oppsigelse om de ikke arbeidet raskt nok, eller trusler om overtid om de ikke klarte å nå kismålet innen slutten på arbeidsdagen. Men også klipp i rasjoneringskort er en del av den uformelle sosiale kontrollen som det vises til i artikkelen fra Arbeideravisa. Å klippe i rasjoneringskortene var trolig en proaktiv sosial kontroll, der Orkla kom med trusler til arbeiderne. «Om du ikke har bra nok arbeidstempo kommer vi til å klippe i rasjoneringskortet ditt». Men det kan også ha vært en reaktiv sosial kontroll, der klippene kom som en spontan reaksjon på noe arbeiderne gjorde.

Orkla hadde også positive sanksjoner under krigen. De ansatte som arbeidet best og klarte å holde arbeidstempoet oppe fikk belønninger og da ofte i form av tobakkskort. En form for proaktiv sosial kontroll. Denne formen for sosial kontroll føles ofte mer positiv for de som blir utsatt for den enn en negativ sosial kontroll. Arbeiderne får en positiv ytre motivasjon for arbeidet fordi de vet hvilke goder de kan få ved å gjøre som de får beskjed om. Orklas bruk av premiering ga arbeiderne en mulighet for å tjene bedre i form av tobakksmerker, ønsket du ikke de ekstra merkene kunne man arbeide som vanlig og heve normal lønn.

En annen form for sosial kontroll er offentlige og formelle sanksjoner. I Orkla fikk de ansatte blant annet trekk i julegratialet om de skoftet for mye som en proaktiv form for sosial kontroll. Dette var tydelig nedskrevet i reglene for julegratialet, og de ansatte var klar over den negative sanksjonen de risikerte å få om de skoftet. Lønn var også et viktig punkt for arbeiderne. Selv om Løkken Grubearbeiderforening forsøkte å forhandle seg til bedre lønn under hele krigen var det minimalt med lønnsøkning. Ut fra

²³⁰ MIST/OI-6006/E/Ea/L0059 Avisutklipp Arbeideravisen 21. juli 1945

²³¹ MIST/OI-6006/E/Ea/L0059 Avisutklipp Arbeideravisen 21. juni 1945

beretningene og møteprotokollene var det få andre type saker enn lønn som ble behandlet. Gjennom forhandlingene fikk foreningen presset opp lønnen litt, men med den store prisstigningen som under krigen var tilleggene på ingen måte nok til å følge resten av prisstigningen. Orkla fulgte tariff, og tariffen blir til gjennom offentlig saksbehandling. De kunne ha valgt å nekte å gå med på nye tariffavtaler, men da hadde trolig også produksjonen gått ned og de hadde fått flere problemer med misfornøyde ansatte. Men å holde lønnen på et lavmål og heller sette den litt opp hvert år avverget trolig de mest misfornøyde ansatte. Dette kan vi se på som en proaktiv sosial kontroll, der Orkla er i forkant av de eventuelle normbruddene som kan komme om de ikke hadde hørt på arbeiderne. Målet med de sosiale strategiene var å skape redsel og press på arbeiderne for at de skal kunne utøve jobben sin bedre eller til den graden bedriften mener at det skal skje.

I 1919 ble åttetimers arbeidsdag lovfestet, dette tilsvarer ei arbeidsuke på 48 timer. Arbeiderne på sin side hevder at flere hadde opp mot hundretimers arbeidsuker, dobbelt så mye som den lovfestete arbeidsuken. Driftssjef ved Orkla Metall A/S Thor Andreas Tangen sier i et avhør etter krigen at okkupasjonsmakten ofte forlangte at arbeiderne skulle arbeide overtid, og at han forsøkte å avverge det. Selv om Thor Andreas Tangen var driftssjef ved Orkla Metall A/S og ikke hadde noe med styringen av Løkken Gruber å gjøre, er det nærliggende å tro at det ikke var særlig ulikt ved Løkken Gruber. Skulle de ha noe å skipe ut ved Thamshamn, måtte produksjonen ved Løkken Gruber være bra.

Orkla besto av både et globalt og lokalt nettverk. Det lokale nettverket besto av blant annet arbeiderne ved verket og Løkken grubearbeiderforening, men i en Aktør-nettverksteoretisk forståelse besto det lokale nettverket også av fiskematkjøkkenet og boliger. Det globale nettverket besto av forskjellige kapitaleiere, men også Nazi-Tyskland kan sies å være en del av det globale nettverket. Nazi-Tyskland var med på å skape de ytre rammebetingelsene for bedriften med blant annet produksjonskravene de hadde til Orkla. Siden aktører i ANT kan bestå av både boenheter og tekniske artefakter i tillegg til de ansatte er dette også en måte å kunne beskrive company towns på.

Et annet viktig premiss i ANT er bedriftsledelsen som obligatorisk passeringspunkt. For at Orkla ikke skulle miste kontroll over bedriften måtte de være det obligatoriske passeringspunktet for det globale og det lokale nettverket. Nazi-Tyskland måtte ta kontakt med bedriftsledelsen for å få de produktene de ønsket, og det var ikke deres jobb å straffe arbeiderne. Om Nazi-Tyskland hadde fått direkte kontakt med arbeiderne hadde det blitt lettere for de å ta over driften, og dermed ble også ledelsen i selskapet overflødig. Orklas ledelse påpeker også dette i ettertid av krigen at det var viktig for dem å klare å holde bedriften i norske hender. Dette var en vanskelig balansegang der Orkla skulle forsøke å produsere de produktene Nazi-Tyskland krevde, samtidig som de skulle sørge for at de hadde arbeidere som arbeidet mest mulig effektivt.

Arbeideravisartikkelens fokus i ettertid

Det er betenkelig at artikkelen i Arbeideravisa fra 31. oktober 1945 ikke er nevnt i verken 75 års- eller 100 årsjubileumsboken til Løkken Grubearbeiderforening. Men også krigen og foreningens arbeid under krigen er sparsommelig beskrevet, det er i 100 årsberetningen skrevet knappe to sider til årene 1940-45.²³² Innholdet i bøkene er stort sett også det samme. Forklaring av arbeidsstansen på starten av krigen, møteforbudet, bruddet med hovedorganisasjonen og tyskernes interesse og okkupasjon av Folkets hus.

Det kan være flere grunner til at det er utelatt. Det er ikke sikkert Mjøen var klar over artikkelen fra Arbeideravisa og at den dermed slik ikke fikk plass i boken. På en side har det vært mange diskusjoner om Orklas holdning til krigen, med spørsmålet om Orkla faktisk gjorde alt de kunne for å unngå at Nazi-Tyskland fikk tak i alt de trengte. Samtidig vet man også at Kiær og Orkla ble etterforsket, og denne etterforskningen kom nettopp fordi Løkken Grubearbeiderforening og Orkanger Arbeidsmannsforening skrev artiklene til Arbeideravisa. På den andre siden er heller ikke artikkelen nevnt i 40-årsberetningen til grubearbeiderforeningen, og at det kan være årsaken til at Mjøen ikke har fått den med i sine bøker. Men selv om artikkelen fra Arbeideravisa konkret er nevnt i 40-årsberetningen fra 1947 er enkelte av forholdene under krigen nevnt.

Det viste seg at fagorganisasjon var under okkupasjon til stor nytte for mdl., for den stedlige arb.giver var ikke i denne tid god nordmann mot arbeiderne. Det ble flere ganger foretatt lønsreduksjon både mot enkeltpersoner og mot enkelte arb.grupper og trakkaseringslinjen var påny begynt å blusse opp igjen. Så foreningens tillitsmenn måtte være mer på vakt i den tid enn på mange år.²³³

Dette tyder på at foreningen ikke helt hadde glemt krigens dager i 1947, kun to år etter krigens slutt. Det er likevel lagt lite fokus på det, en mulighet kan være at arbeiderne ønsket å legge vekt på det positive i beretningen, og dermed utelot de største detaljene av den grunn. Det hadde nok også vært et stort nederlag for foreningen når saken ble henlagt og at Orkla og Kiær fikk gå fri. Artikkelen ble også skrevet under rettsoppgjøret, og alle som hadde gjort noe i nazistenes favør skulle straffes, og det hardt. Etter hvert roet denne stemningen seg ned, og er det også stor sjanse for at dette sinne som nok mange i Løkken Grubearbeiderforening også satt med roet seg.

Grubearbeiderforeningens påstander mot Orkla

Artiklene er skrevet mens rettsoppgjøret var i full gang. Stemningen i Norge de første månedene etter freden var meget opprørt, og avisene trykte mange beretninger om forbrytelser som hadde blitt gjort under krigen om blant annet maktmisbruk.²³⁴ Andenæs beskriver også at avisenes beretninger bidro til å piske opp stemningen ytterligere med disse skildringene. På den ene siden kan det være at det var en del i Orklakonsernet som faktisk var likegyldige til den nye tiden som også arbeiderne beskriver. Men på den andre siden kan det være at artiklene i Arbeideravisa er et resultat av at folk har pisket opp stemningen i flere måneder og samtidig med at halvparten av arbeiderne ble oppsagt rett før krigens slutt, at Løkken Grubearbeiderforening og Orkanger

²³² Mjøen, *100 år av bergmannens saga*, 47-48.

²³³ SAT/AAT-0105/J/L0001 40-års jubileumsberetning (1947)

²³⁴ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 60.

Arbeidsmannsforening kanskje har overdrevet anklagene når de har skrevet. Dette fører ofte til at detaljer eller hele og fulle hendelser blir fremstilt feil og ikke i tråd med virkeligheten. På den andre siden kan alt det som skrives om i artikkelen være helt reelt, og at dette er faktiske hendelser. Artiklene i Arbeideravisen 31. oktober og 1. november er arbeidernes synspunkter på arbeidshverdagen i Orklakonsernet under krigen. At arbeiderne følte på innstramminger er kanskje ikke så rart, med større vakthold rundt gruvene og trolig strengere arbeidskontroll. Deres følelser kan ingen ta fra dem, likevel kan man ut fra funn i oppgaven si noe om påstandene som Løkken Grubearbeiderforening skriver om i artikkelen fra Arbeideravisa høsten 1945. Noen er mer trolig riktige påstander og faktiske hendelser, noen påstander er usikre og noen som kan sies å være feil og er basert på arbeidernes egne følelser ut fra empirien.

Det arbeiderne tar opp som positivt med Orklas ledelse under okkupasjonen er opprettelsen av fiskematkjøkkenet. Det er riktig at fiskematkjøkkenet ble opprettet med flere utsalgssteder, der arbeiderne kunne få fisk til en redusert pris. Det kan være at Orkla ønsket å opprette et positivt tiltak for arbeiderne sine slik at de skulle føle enda mer tilhørighet til bedriften og dermed også få et positivt syn på ledelsen. Orkla måtte klare å holde kontroll på sine ansatte om de ønsket at bedriften skulle fortsette å være i norske hender, og det krevde at de også hadde arbeiderne på sin side. På en annen side kan det være at arbeiderne ikke fikk nok å spise slik at arbeidstempoet gikk ned, og at opprettelsen av fiskematkjøkkenet var et taktisk valg fra Orkla sin side for å kunne holde produksjonen oppe på samme nivå som tidligere. At okkupasjonsmakten også var positiv til opprettelsen av fiskematkjøkkenet kan ha bakgrunn i de samme punktene. De visste at fornøye arbeidere arbeidet bedre, og det var også kjent at tyske bedrifter i Norge betalte sine ansatte bedre enn de norske bedriftene for å kunne trekke til seg folk og kunne holde på sine ansatte. Nazi-Tyskland visste dermed hva som skulle til for å kunne beholde arbeiderne på arbeidsplassen og at de jobbet mest mulig effektivt.

Det var flere arbeidere som skoftet under krigen. Dette resulterte naturligvis i trekk i julegratialet, det står tydelig i reglementet for gratialet at arbeiderne må ha minst 1200 timer sammenhengende arbeidstid, og skoft tolereres ikke. Det blir ikke unaturlig at Orkla da trekker i gratialet til de som skoftet, dette står også tydelig i reglementet for gratialet. Men det er i ettertid vanskelig å kunne si noe om ansatte som ble opplevd som problematiske på andre måter fikk trekk i julegratialet sitt. Det var ikke bare ved Løkken gruber det ble skoftet, også i Orkla Metal A/S ble det skoftet, der risikerte også arbeiderne oppsigelse på grunn av skofting. Inndragelse eller trekk av julegratialet er ikke lett for Orkla å skjule siden det er regnskapsført. Men samtidig er det ikke oppgitt noen grunn i regnskapet hvorfor hver enkelt har fått trekk eller ikke fått noe gratiale det året. Det er vanskelig å si om det faktisk ble brukt mot arbeiderne som en trussel eller ikke. Ut ifra det kildematerialet jeg har gjennomgått finnes det ikke noe klare bevis på at personer som ble opplevd som problematiske på jobb fikk trekk i julegratialet på grunn av dette.

Flere arbeidere nektet ifølge driftssjef Thor Andreas Tangen også å møte til overtidarbeid, så at enkelte ansatte utfordret ledelsen er nok trolig. Det og gi en bonus for de som arbeider ekstra bra, er en sosial strategi som kan føre til at enkelte arbeider ekstra effektive, fordi de ønsker den ekstra bonusen. Dermed får både Orkla og Nazi-Tyskland det de ønsker seg, som er de produktene de må produsere, og de ansatte får en bonus. I dette tilfellet som form av julegratiale eller ekstra tobakksmerker. Om det er tilfellet at de ikke møtte til overtid er vanskelig å si noe om, jeg har ikke funnet timelistene slik at disse kunne ha blitt studert. På en annen side er det trolig at driftssjef

Thor Andreas Tangen snakker sant her og at det var en del arbeidere som faktisk nektet å møte til overtid. Foreningene selv har heller ikke avkreftet dette og selv sagt at alle som ble bedt om det møtte til overtid.

At klipp i rasjoneringskort er en måte å ha sosial kontroll på er det lite tvil om. Men at det derimot faktisk skjedde at rasjoneringskort ble klippet i eller inndratt er vanskelig å si. Ut fra arkivfunnene er det ikke grunnlag for å kunne konkludere mot enten det ene eller det andre. Det kan være flere grunner til at det ikke har vært mulig å finne empiri på dette. LO ble etter hvert nazifisert, og dette påvirket trolig også møtevirksomheten i Løkken grubearbeiderforening. Derfor kan det være at en del av det som ble diskutert på medlemsmøter og styremøter ikke ble protokollført i frykt for represalier. En annen årsak kan være at det kun var enkelte funksjonærer og ledere som valgte å gå til det skrittet å klippe i rasjoneringskort, og at det dermed ikke var noe alle arbeiderne risikerte å oppleve, men kun enkelte. Om klipp i rasjoneringskort skjedde under krigen var dette en form for uformell sosial kontroll, dermed er det stor sjanse for at dette ikke er nedskrevet i dokumenter, eller at det finnes andre bevis på det. Klipp i rasjoneringskort er enkelt å skjule i ettertid, vanskelig å bevise og det er lett at en slik diskusjon i ettertid ender opp med ord mot ord uten særlige beviser. Det er en sosial strategi som skaper en trussel mot arbeiderne, fordi de var avhengige av rasjoneringskortene sine og å miste ett eller flere klipp betydde langt mindre mat til familien. Dette kunne være katastrofalt for den enkelte familie, der det på denne tiden også ofte var kun en i husholdningen som hadde inntekt.

En sak som beskrives i både Løkken Grubearbeiderforenings artikkel og Orkanger Arbeidsmannsforenings artikkel er at ledelsen mottok Liebesgaben fra Nazi-Tyskland. Det var mange bedriftseiere og andre viktige mennesker som mottok slik gaver fra okkupasjonsmakten under krigen. Om Orkla var en av de bedriftene som mottok slike gaver er det vanskelig å vite i dag. Ut fra driftssjef Thor Andreas Tangen mottok ikke han Liebesgaben, men det er også rart at gavene som angivelig kom fra datterselskapet i Stockholm ble sendt fra Tyskland og merket med Liebesgaben. Om dette er tilfellet er det heller ikke rart at arbeiderne trodde at ledelsen mottok gaver fra okkupasjonsmakten. Det har ikke lyktes meg å finne uttalelser fra andre i ledelsen om de har mottatt slike gaver eller ikke, men siden Orkla Metal A/S er datterselskapet til Orkla Grube AB og med felles ledelse er det stor grunn til å tro at mye av det som skjedde i Orkla Metal også skjedde i Løkken grube. Var det da slik at ledelsen i Orkla Metal fikk Liebesgaben, fikk med stor sannsynlighet ledelsen i Orkla Grube også tilsendt gaver.

Påstanden om økt produksjon er tilbakevist i senere tid av Ryen (2001) og Svensson (2016). Det var ingen økt produksjon under krigen, tvert imot var den faktisk litt lavere enn mellom 1935-39. Det finnes dermed ingen belegg for å hevde at det ble drevet rovdrift i gruva. Var det slik at gruva var på maksimal kapasitet allerede før krigen også? Et annet spørsmål er hvorfor arbeiderne mener at det foregikk rovdrift. En mulighet er at de følte på dette fordi det var strengere arbeidskontroll under krigen enn før fordi også okkupasjonsmakten sørget for å holde på kontrollen med strengt vakthold rundt gruvene. Dermed kunne det likevel hende at arbeiderne følte på at tempoet og produksjonen var økt, selv om det i realiteten var samme produksjon som tidligere. En annen mulighet er at arbeiderne ikke ønsket å arbeide for okkupasjonsmakten, og dermed også arbeidet saktere og de fikk da også kanskje sanksjoner for at de ikke klarte å holde produksjonstempoet oppe.

Løkken grubearbeiderforening jobbet mye med lønsspørsmålet tidlig under okkupasjonen. De fikk flere ganger igjennom lønnsøkninger, men oppgjøret ble gjerne mindre enn de hadde ønsket. Foreningen mener likevel at lønnsnivået lå på et lavnivå under hele okkupasjonen. Arbeidslønningene til Orkla lå også under gjennomsnittet for samme type arbeid under hele krigen, og det var opp på gjennomsnittsnivå foreningen ønsket å få lønnen. Dette klarte de ikke under okkupasjonen. Man kan dermed si at arbeiderne har riktig at lønnen var lav i Orkla under krigen i forhold til gjennomsnittet. Arbeiderne i Orkla fikk derimot mulighet til å kjøpe fiskemat til en lavere pris etter opprettelsen av fiskematkjøkkenet, noe som gjorde at de fikk mer for pengene. Hvorfor økte ikke Orkla lønnen slik at den var lik gjennomsnittet? På den ene siden kan det være at Orkla ikke kunne betale mer i lønn, men dette er tvilsomt da Orkla hadde meget god økonomi under krigen. En annen grunn kan være at Orkla så at de ikke behøvde å betale mer i lønn, fordi arbeiderne i gruveindustrien måtte søke for å si opp jobben og det var ikke sikkert søknaden ble godkjent. Eller at Orkla visste at arbeidene var avhengige av bedriften da de eide stort sett alle boligene til arbeiderne, dermed var også arbeiderne avhengige av Orkla for å kunne bo på samme plass, det var ikke bare å bytte jobb om man var misfornøyd. Orkla trengte ikke å øke lønnen, fordi de visste at arbeiderne ble. Det kan hende at de økte lønnen litt heletiden for å holde arbeiderne delvis fornøyd, og at de bruke lønn som en sosial strategi.

Konklusjoner

Ut fra funnene i oppgaven kan vi si at Orkla brukte noen former for sosialdisiplinerende tiltak under okkupasjonen. Det som derimot er usikkert er om alle påstandene fra artikkelen i Arbeideravisen fra Løkken Grubearbeiderforening stemmer eller ikke.

Fiskematkjøkkenet ble opprettet av Orkla både for arbeidere ved Orkla Metal A/S og Løkken Gruber. Den proaktive sosiale kontrollen som hender er at Orkla sørger for at arbeiderne får noe positivt og mest sannsynlig føler at de skylder bedriften noe tilbake som det å arbeide godt. Den proaktive sosiale kontrollen sørger for at normbruddet ikke skjer i det heletatt, og i dette tilfellet kan normbruddet for eksempel være skofting eller å nekte å møte til overtidsarbeid.

Vi ser også at arbeiderne som skoftet fikk trekk i julegratialet. Orkla sendte i 1942 ut et reglement der det var tydelig at å skofte mer enn tre ganger i løpet av et år betydde trekk i gratialet. Dermed er det sant det arbeiderne påstår om at de ble trukket i julegratialet når de skoftet. Det er også trolig at de fikk trusler om at de kom til å bli trukket, men det var kanskje bare en advarsel fra ledelsen til arbeiderne.

Det er usikkert om lønn ble brukt bevisst som en sosial strategi for sosial kontroll eller ikke. Men det fungerer mange ganger som en proaktiv form for kontroll, og dette gjorde det nok også under okkupasjonstiden. Selv om de aldri kom opp på gjennomsnittslønnen for bergverk under okkupasjonen kan ikke arbeiderne si at de ikke fikk økt lønn. Orkla hadde også andre goder for arbeiderne sine slik som at de stilte med boliger som de kunne leie og at de opprettet fiskematkjøkkenet.

Liebesgaben ble mottatt av flere personer i Orklas ledelse påstås det. Selv sier driftssjef Thor Andreas Tangen at det ikke er gaver fra okkupasjonsmakten, men et datterselskap i Sverige som sender gaver fra Tyskland. Disse skal ha vært merket med Liebesgaben. Okkupasjonsmakten sendte Liebesgaben til flere ledere i norsk industri, slik at det hadde

ikke vært unormalt om at også ledelsen i Orkla hadde fått slike gaver. Det kan imidlertid ikke bevises den ene eller den andre veien, likevel er det betenkelig at gavene skal ha blitt sendt fra Tyskland, og ikke fra Sverige og i tillegg ble merket med «Liebesgaben».

Av usikre påstander som Løkken grubearbeiderforening kommer med er klipping i rasjoneringskort en av dem. Det finnes ingen direkte bevis på at dette har skjedd som vi i ettertid kan se, dermed er det kun de som eventuelt fikk rasjoneringskortet sitt klippet i og de som klippet som vet om dette faktisk skjedde eller ikke. Det fantes nok bruk av overtidsarbeid også under okkupasjonen, men selve bruken av overtidsarbeid er ikke undersøkt i min oppgave.

Det ble påstått at Orkla gjorde alt i sin makt for å produsere nok til Nazi-Tyskland og at det ble drevet rovdrift i gruva under okkupasjonen. Ut fra Ryen (2001) og Svenssons (2016) oppgaver som har undersøkt denne påstanden, ble det ikke drevet rovdrift i gruva under okkupasjonen. Arbeiderne selv kan ha følt på bruken av rovdrift, med enda strengere arbeidskontroll fra både Orklas ledelse og Nazi-Tyskland var det en del som kanskje kjente på et større tempo og mer press uten at det i realiteten ble drevet rovdrift. Likevel forteller produksjonstallene oss at Orkla produserte mindre enn de tyske kravene, men også mindre enn de produserte i de fem årene før okkupasjonen.

Arbeiderne reagerte sterkt rett etter krigen som mange andre gjorde i Norge. Artiklene ble skrevet under starten på rettsoppgjøret, og de første henrettelsene hadde allerede blitt gjort når artiklene ble trykket i Arbeideravisen. Dette var foreningenes mulighet til å fortelle sitt syn på okkupasjonen og på Orklas ledelse. Okkupasjonen var hard for mange nordmenn og det var intet unntak på Løkken Verk. Orklas sosiale strategier som hadde foregått lenge før krigen, med oppbyggingen av en Company town, hadde Orkla full kontroll på det aller meste som arbeiderne fortok seg i løpet av dagen, og da ikke bare på jobb, men også på fritiden. Med dette som bakgrunn hadde Orkla store muligheter for å kontrollere sine arbeidere også under okkupasjonen. Arbeiderne visste at de ikke kunne risikere å bli oppsagt fordi da risikerte de også å miste hjemmene sine i tillegg til at de ble sendt til en ny arbeidsplass som kanskje var enda dårligere betalt med dårligere arbeidsforhold.

Ledelsen i Orkla hadde neppe noe ønske om å være slem med sine ansatte med hensikt. Deres ønske var at gruva skulle være i norske hender, og det krevde en viss disiplin fra både ledelse og arbeidere. Orklas ledelse gjorde nok mye for å kunne redde seg selv, fordi alternativet hadde vært at Nazi-Tyskland hadde overtatt kontrollen over gruva og dette hadde neppe vært bedre for de ansatte. Den kontrollen som ledelsen måtte ha gikk i varierende grad ut over arbeiderne, men det er ingen tvil om at de følte seg dårlig behandlet under krigsårene.

Kilder og litteratur

Statsarkivet

AAT-0105 Løkken Gruvearbeiderforening

SAT/AAT-0105/A/Aa/L0010

Mappe merket Møteprotokoll 1939-1946

SAT/AAT-0105/F/L0001

Mappe merket Dokumenter og korrespondanse 1917-1942

Mappe merket Dokumenter og korrespondanse 1943-1947

SAT/AAT-0105/J/L0001

Mappe Beretninger 1930-1953

Orklas arkiv

OI-A-6006 Chr. Salvesen og Chr. Thams Communications Aktieselskab

MIST/OI-6006/E/Ea/L0116

Mappe merket Bevoktning av banen

MIST/OI-6006/E/Ea/L0117

Mappe merket Fellescirkulærer 1944-1951

MIST/OI-6006/E/Ea/L0120

Mappe merket Avisartikler i arbeideravisen september 1945 ang. Forholdene ved Løkken Verk og Orkla metall A/S i okkupasjonstiden

MIST/OI-6006/E/Ea/L0023

Mappe merket Arbeidsreglement

MIST/OI-6006/E/Ea/L0059

Mappe merket Vedrørende overkomsten 1/3-45

Litteratur

- Ahnlund, Mats, og Lasse Brunnström. "The Company Town in Scandinavia ". I *The Company Town: Architecture and Society in the Early Industrial Age*, redigert av John Garner. United States: Oxford University Press, Incorporated, 1992.
- Akselsen, Fredrik Horn, og Christian Falch. *Landssvik og sabotasje: kampen om Thamshavnbanen*. Orkanger: Gammaglimt, 2010.
- Andenæs, Johs. *Det vanskelige oppgjøret*. Tano Aschehoug, 1998.
- Andresen, Astri. *Å gripe fortida: innføring i historisk forståing og metode*. Samlagets bøker for høgare utdanning. 2 utg. Oslo: Samlaget, 2015.
- Arbeideravisa. "Beklagelige forhold ved Løkken Verk under krigen." (31. oktober 1945).
———. "Forholdene ved Orkla Metall under krigen." (1. november 1945).
- Arbeidsmiljøloven*. Redigert av Odd Friberg. Tanum-Norli, 1980.
- Asdal, Kristin, og Hilde Reinertsen. *Hvordan gjøre dokumentanalyse: en praksisorientert metode*. Oslo: Cappelen Damm akademiske, 2020.
- Avango, Dag. "Sveagruvan: svensk gruvhantering mellom industri, diplomati og geovetenskap 1910-1934." Ph.D, Kungliga Tekniska högskolan, 2005.
- Bergh, Trond, Harald Espeli, Knut Sogner, og Orkla. *Brytningstider: storselskapet Orkla 1654-2004*. Oslo: Orion forlag, 2004.
- Berntsen, Harald. "LO, Hansteen og norsk motstand 1940-41." I *Arbeiderhistorie*, redigert av Trond Bergh, Solveig Halvorsen, Lill-Ann Jensen, Tor Are Johansen, Lars Langengen, Einhart Lorenz og Einar A. Terjesen. Oslo: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek 1996.
———. *To liv - én skjebne*. Aschehoug, 1995.
- Bjørnhaug, Inger, og Terje Halvorsen. *Medlemsmakt og samfunnsansvar*. Redigert av Inger Bjørnhaug. Pax, 2009.
- Borchgrevink, O. F. "Teknisk utvikling ved gruben." I *Løkken Verk: en norsk grube gjennom 300 år*, redigert av Hans P. Lødrup. Trondheim: F. Bruns bokhandls forlag, 1954.
- Bøe, Jan Bjarne. *Bildene av fortiden: historiedidaktikk og historiebevissthet*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2002.
- Dahl, Hans Fredrik. *En kort historie om rettsoppgjøret etter krigen*. Pax, 2018.
- Didriksen, Jan. *Industrien under hakekorset*. Oslo: Universitetsforlaget, 1987.
- Garner, John. *The Company Town: Architecture and Society in the Early Industrial Age*. United States: Oxford University Press, Incorporated, 1992.
- Gustafsson, Ulf Ingemar. "Icebound frontiers of exploitation; Network for whaling in the Polar regions, 1904-1931." Ph.D, University of Groningen, 2019.
- Hagen, Ingerid. *Oppgjørets time: om landssvikoppgjørets skyggesider*. Oslo: Spartacus, 2014.
- Hatlehol, Gunnar D. "Tvangsstyringen av arbeidslivet under hakekorset 1940-1945." *Arbeiderhistorie* 22, nr. 1 (2018): 49-71.
- Hjeltnes, Guri. *Hverdagsliv i krig: Norge 1940-45*. Oslo: Aschehoug, 1987.
- industrimuseum, Orkla, "Bergverksutstillingen." u.å., hentet 3. april, 2023, <https://oi.no/bergverksutstillingen-no>.
- Johannessen, Asbjørn, Line Christoffersen, og Per Arne Tufte. *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. 5. utg. Oslo: Abstrakt, 2016.
- Johannessen, Monica Waage. *Tyskertøsene*. Vormedal forlag, 2016.
- Justisdepartementet. *Lover og forordninger m. v. 1939-1941*. Oslo, 1942.

- Jyssum, Martin Gerhardt. "Sosiale og kulturelle forhold." I *Løkken Verk: en norsk grube gjennom 300 år*, redigert av Hans P. Lødrup. Trondheim: F. Bruns bokhandls forlag, 1954.
- Lund, Erik. *Historiedidaktikk: en håndbok for studenter og lærere*. 5. utg. Oslo: Universitetsforlaget, 2016.
- Lynggaard, Kennet. "Dokumentanalyse." I *Kvalitative metoder: empiri og teoriutvikling*, redigert av Svend Brinkmann og Lene Tanggaard: Gyldendal akademisk, 2012.
- Lødrup, Hans P. "Merkantil utvikling 1904-1954." I *Løkken Verk: en norsk grube gjennom 300 år*, redigert av Hans P. Lødrup. Trondheim: F. Bruns bokhandls forlag, 1954.
- Mjøen, Marit. *100 år av bergmannens saga: Løkken grubearbeiderforening 1907-2007*. Orkanger: Orklaposten forlag, 2007.
- . *Løkken grubearbeiderforening 75 år: 1907-1982*. Løkken grubearbeiderforening, 1982.
- Orkla Grube-Aktiebolag. *Løkken verk : en norsk grube gjennom 300 år*. Redigert av Hans P. Lødrup. Trondhjem: Brun, 1954.
- Ryen, Syver Homen. "Orkla under den 2. verdenskrig." Hovedoppgave, NTNU, 2001.
- Ryymin, Teemu. "Å arbeide med tekstanalyse." I *Historikerens arbeidsmåter*, redigert av Leidulf Melve og Teemu Ryymin. Oslo: Universitetsforlaget, 2018.
- Schiefloe, Per Morten. *Mennesker og samfunn: innføring i sosiologisk forståelse*. Bergen: Fagbokforlaget, 2017.
- Sogner, Knut. "Oppdagelsen 1904-1920." I *Brytningstider : storselskapet Orkla 1654-2004*, redigert av Trond Bergh, Harald Espeli, Knut Sogner og Orkla. Oslo: Orion forl., 2004.
- . "Sceneskifte 1938-1950." I *Brytningstider : storselskapet Orkla 1654-2004*, redigert av Trond Bergh, Harald Espeli, Knut Sogner og Orkla. Oslo: Orion forlag, 2004.
- Statistisk sentralbyrå. *Arbeidslønninger i industrien: 1942*. (Oslo: Aschehoug & CO, 1945).
- . *Norges bergverksdrift 1939*. (Oslo: Aschehoug & CO, 1941).
- . *Norges bergverksdrift 1940*. (Oslo: Aschehoug & CO, 1941).
- . *Norges bergverksdrift 1941*. (Oslo: Aschehoug & CO, 1942).
- . *Norges bergverksdrift 1942*. (Oslo: Aschehoug & CO, 1943).
- . *Norges bergverksdrift 1943*. (Oslo: Aschehoug & CO, 1945).
- . *Norges bergverksdrift 1944*. (Oslo: Aschehoug & CO, 1946).
- . *Norges bergverksdrift 1945*. (Oslo: Aschehoug & CO, 1947).
- . *Norges bergverksdrift 1946*. (Oslo: Aschehoug & CO, 1948).
- Svensson, John Alexander. "Sabotasjeaksjonene mot Orkla Grube Aktiebolag under Den andre verdenskrig og effekten på tysk krigsindustri." Masteroppgave, NTNU, 2016.
- Sør-Trøndelag. "A/B ORKLA GRUBER under krigen." (14. september 1945).
- Tangen, Dag. *Orkla og krigen*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2014.
- Tangen, Thor Andreas. "Transportvesen og kraftforsyning." I *Løkken Verk: en norsk grube gjennom 300 år*, redigert av Hans P. Lødrup. Trondheim: F. Bruns bokhandls forlag, 1954.
- Thorup, Mikkel. "Taget ud af sammenhæng - Om kontekst i idéhistorie." *Slagmark - Tidsskrift for idéhistorie*, nr. 67 (2018): 77-108.
- Ugelvik, Thomas. *Sosial kontroll*. Oslo: Universitetsforlaget, 2019.
- Utdanningsdirektoratet. *Læreplanen i samfunnsfag 2020*.

Widmark, Fredrik, Andreas Hauge, og heimevernsmuseum Etableringskomiteen for Norges. *Kampen om Thamshavnbanen 1 og 2: Norge i krig*. Orkanger: Etableringskomiteen for Norges heimevernsmuseum, 1990.

